

Mark Mazower

HITLEROVA ŘÍŠE



Nacistická vláda v okupované Evropě

JOTA
BRNO 2009

ČÁST 2:

NOVÝ ŘÁD

13. Kolaborace

Nacházíme se dnes v hrozivé situaci – že osud Francie již nezávisí na Francouzích.

Marc Bloch, *Strange Defeat: Podání svědectví zapsaného v roce 1940* (1968), 174

Francie byla jako jediná velmoc, která se dostala pod německou vládu, vždycky zvláštním případem – speciálním v rozsahu svých nadějí a iluzí, ve svých zdrojích a ve svobodě, kterou jí Němci dali, aby se ukázali jako spolehliví partneři. Pro maršála Pétaína byla kolaborace jedinou cestou, jak zachránit pozici Francie jako velké imperiální mocnosti. Jeho ambice se pohybovaly na úplně jiné škále ve srovnání se slovenskými, chorvatskými a pobaltskými politiky, kteří usilovali pouze o nezávislost, což proto vytvářelo mnohem napjatější vztahy s Berlínem. Kolaborace nezávisela pouze na přání kolaborovat, ale také na získání příležitosti a byli to Němci, kteří museli dát nabídku.¹

V domácích podmínkách vedla porážka Francie k náhlé politické transformaci. Pétain prezentoval svůj režim jako rychlé ukončení francouzské parlamentní minulosti a sliboval autoritativní revoluci. Ale ve skutečnosti probíhaly pod povrchem také silné toky kontinuity s Třetí republikou. Nebylo to ani tak proto, že byl zvolen na posledním zasedání parlamentu, k tomu nikdy nepřitahoval rád pozornost. Nerozhodl se postavit vůdčí osobnosti předválečných vlád před soud pouze proto, aby na nich ulpěla vina za porážku, ale obecněji, aby se demonstroval úpadek starých pořádků. (Samotný proces – v roce 1942 v Riomu – se stal fraškou a musel být brzy ukončen.) Mnohem důležitější byla skrytá kontinuita, představo-

vaná francouzskými starosty, četníky, duchovenstvem a prefekty. Ačkoliv Vichy provedlo mezi státními úředníky určitou čistku, silně záviselo na těch, kteří tam zůstali. Okupace jim vlastně poskytla více moci, než měli předtím, protože Němci i Pétain potřebovali byrokraty, zatímco oni se mohli snadno obejít bez politiků a jejich stran. Stručně řečeno, kolaborace je sázka na změnu, která nevyšla, ale je to také příběh souvislostí silného smyslu pro národní tradice a administrativního *esprit de corps*, souvislostí, které vedly od Třetí republiky k Vichy a od ní k republice Čtvrté a Páté.

Myšlenka kolaborace obrací pozornost na vztah Francie s Němci. Ale to pouze nastoluje otázku, kdo reprezentoval Francii. Protože konflikty mezi různými německými institucemi v Paříži – ať už byly jakkoliv intenzivní – bledly ve srovnání s nejednotností Francie. Kdyby nebyla země po německé invazi tak krutě rozdělena, okupace by pravděpodobně nabrala jiný směr, jak ukazuje příklad Norska. Je pravda, že mnoho francouzských pravičáků vítalo zhroucení parlamentární demokracie a považovalo okupaci za šanci vyrovnat účty s levicí, které narůstaly celá uplynulá desetiletí – až do doby Dreyfusovy aféry, a možná dokonce až do revoluce. Ale pouze jako jediný konkurent Lidové fronty byla v tomto smyslu sjednocenou skupinou. Někteří odpůrci Třetí republiky obdivovali a oslavovali okupanty, zatímco jiní je nenáviděli. Mnozí podporovali Pétaina, přinejmenším na čas, ale byli zase jiní, kteří si ho ošklivili a doufali, že se ho Němci zbaví ve prospěch radikálnější pravicové alternativy. Příběh o kolaboraci je jako jeden z těch strašně komplikovaných a stále se zhoršujících rodinných sporů, jemuž byla vystavena německá dobovačná válka, a vysvětluje, proč okupace vytvářela takovou hrozbu národní jednotě a dodnes zůstává tak citlivým problémem.²

NA CESTĚ KOLABORACE

„Mezi našimi zeměmi se počítalo se spoluprací. Já jsem s ní v zásadě souhlasil.“ S těmito slovy maršál Philippe Pétain, čtyřiaosmdesátiletý hrdina bitvy u Verdunu, opustil jednání s Hitlerem v říjnu 1940 v Montoire a oznámil ochotu své vlády spolupracovat s Berlínem. Někteří Francouzi tím byli zdrceni. „Jediné právo, co nám zbylo, je komentovat tyto zprávy a vychvalovat moudrost maršála z poslední

války, jenž ani nemůže spočítat svá významání, starého armádního vysloužilce, který opakuje slova svého náповědy,“ napsal Jean Guéhenno poté, co Pétain v červenci převzal moc. Ale byl to menšinový názor. Charles Maurras, dlouholetý vůdce francouzské protirepublikánské pravice a hlavní ideologický ovlivňovatel Pétaina a mnoha jeho pozdějších ultrapravicových kritiků, přivítal „maršálův mistrovský kousek“. Když po jednání v Montoire psal do *L'Action Française*, pokračoval:

„Podporujete to, co maršál nazývá kolaborací?“

„Nepřísluší mi, abych to podporoval.“

„Jste tedy proti tomu.“

„Ne.“

„Jste neutrální?“

„Ne.“

„Takže ji připouštíte?“

„Nepřísluší mi, abych ji připouštěl, a o to méně, abych o ní diskutoval.“

Pro Maurrase bylo méně důležité to, co Pétain řekl, než ten fakt, že to nastolilo novou éru ve francouzské historii. „Režim diskuzí“ skončil, začala vláda poslušnosti, disciplíny a autority.³

Byla v roce 1940 v Evropě jiná země, která by byla ostřeji polarizovaná než Francie? Guéhenno a Maurras přes všechny rozdílné názory souhlasili, že porážka představovala nejen vítězství Němců nad Francouzi, ale také triumf pravice nad Lidovou frontou a Třetí republikou. A shodli se ještě na něčem jiném, protože oba viděli – jeden s malomyslností, druhý s radostí – že tento posun v moci přijala většina obyčejných Francouzů a Francouzek. Ani jednoho z nich netěšilo, že k tomu došlo v šoku z německé okupace – oba byli instinktivně protiněmečtí. Ale pro mnohé na pravici byla v těch prvních dnech a měsících německá nadvláda cenou, která se musí zaplatit za návrat Francie k její velikosti.

Kolaborace proto v sobě zahrnovala mimořádně choulostivý vvažovací akt. Pro konzervativce, jako byl Pétain, to byla cesta, jak prosadit autoritářskou Národní revoluci a ovlivnit radikální transformaci francouzského života. Ale současně to byla snaha ochránit francouzskou autonomii a suverenitu tváří v tvář dominující němec-

ké síle. Nacionální socialismus usnadnil ve Francii obrat doprava – to byl například důvod, proč Laval v červnu 1942 oznámil, že si přeje německé vítězství – ale příliš velká nacistická převaha by nenechávala vůbec žádný prostor pro spolupráci. Politici ve Vichy byli nacionalisté sázející na to, že je německý nacionální socialismus připraven jim dostatečně věřit, aby jim poskytl moc, o kterou usilovali.

Mnozí lidé nejprve věřili, že sázka má smysl kvůli stabilitě země. Za necelé dva roky na Pétaina útočili ze všech stran – gaullisté ho obviňovali ze zaprodání se Němcům, agresivní fašisté z „gaullismu“. Ale v traumatickém létě 1940 bylo tohle teprve budoucností a on se zdál být ztělesněním jednoty. Zbitá a ohromená, poznamenaná chaosem, kriminalitou a překvapivě rychlým sociálním rozkladem, jenž zažily miliony lidí během panického exodu před postupujícími Němci, země přijala uklidňující postavu maršála, který ukončil boje a obnovil klid. Objevil se kult osobnosti a do foyeru hotelu du Parc proudily dary. Stovky měst a vesnic po něm pojmenovaly ulice a náměstí. Bylo to nekritické obdivování a Pétain neudělal nic, aby ho zastavil. Bez jasné doktríny, bez strany a bez ústavy, nic nezosobňovalo Nový řád ve Francii hmatatelněji než jeho osoba.

Když Pétain pohřbil Třetí republiku, bylo jen málo truchlících pozůstalých. Až později se ústřední politická a etická otázka stala jednou z rozhodujících mezi kolaborací a odbojem. V roce 1940 bylo spíše otázkou, jaký způsob kolaborace zabezpečí budoucnost země nejlépe. Katolíci, kteří dávali přednost „organickému“ státu, měli málo společného s rasistickými pouličními bijci, jež chtěli církev zakázat. Profašističtí podnikatelé doufali v potlačení marxistických odborů a ptali se sami sebe, jestli mohou věřit bývalým socialistům s jejich protikapitalistickou rétorikou a výzvami k rasově vycištěné společnosti sobě rovných, vydávající velké prostředky na bydlení a sociální péči. Jak se Evropa posouvala doprava, tak se jako pravicové ukazovaly mnohé její tváře.

Podobně jako Tiso na Slovensku, Franco ve Španělsku, Horthy v Maďarsku nebo Salazar v Portugalsku byl Pétain především pravičákem pohlížejícím do minulosti, představitelem starého konzervativního řádu a v rozporu sám se sebou revolucionářem. Neměl rád pojem „revoluce“ – byly v něm obsaženy všechny špatné významy – a místo toho dával přednost termínu „renovace“. Politické strany

ho nezajímaly a odmítal založit svou vlastní. Chtěl vyčistit Francii od Židů, komunistů a svobodných zednářů, prosazoval policejní společnost proti rebelantům a návrat k údajným hodnotám rolnické Francie – poslušnosti, paternalismu, rodině a tvrdé práci. Předválečný kult mateřství a sexuálního konzervatismu byl posilován novými zákony, zaměřenými proti potratářům a homosexualitě. Podnikatelé přivítali vichystický zákaz nezávislých odborů, a ačkoliv byly rozpuštěny také zaměstnavatelské svazy, rovnováha moci se vychýlila rozhodným způsobem v jejich prospěch, stejně jako k tomu došlo předtím ve fašistických režimech v Itálii a v Německu. Místní honore a církve přivítaly důraz režimu na úctu k autoritám. Ve stejné době mělo Vichy také své modernizátory – mladší houf technokratů a administrátorů, čerstvých absolventů francouzských elitních škol státní správy – kteří plánovali prosadit renovaci průmyslové a institucionální infrastruktury země bez politických stran a organizátorů pracovních sil, jež by jim do toho mluvili.⁴

Bylo to Vichy, ospalé, malé lázeňské město, jež se najednou ocitlo v centru francouzského Nového řádu. Hlavní město národa se naproti tomu stalo centrem jistého druhu opozice. Zatímco Paříž už nebyla sídlem vlády, zůstávala pařeníštěm francouzské politiky a domovem zejména některých Pétainových nejvášnivějších kritiků. Zde, blíž k Němcům (ve více smyslech toho slova), bylo možno najít francouzské *ultras* – všechny ty, pro něž byl Pétain příliš konzervativní, příliš bojácný a nedostatečně *politický*. To byla základna Parti Populaire Français, předválečné pravicové strany vedené Jacquesem Dorriem, bývalým komunistou a kovodělníkem, jež strávil část války na východní frontě, kde vedl jednotku francouzských dobrovolníků. Byl tam také profesionálnější Marcel Déat, jež doufal vytvořit jedinou proněmeckou fašistickou stranu, jež by Pétaina odstranila od moci. Když Pétain neočekávaně sesadil svého zástupce, prohnáného Pierra Laval, protože se obával, že proti němu organizuje spiknutí, Laval skončil u Déata. Ideologicky a finančně za ním stál německý velvyslanec v Paříži Otto Abetz, bývalý učitel výtvarného umění a od dvacátých let vášnivý frankofil. (Abetz měl za manželku Francouzku a byl tak úspěšný v loupení židovských uměleckých děl v Paříži v prvních měsících okupace, že byl povýšen na velvyslance.) „Král Otto“, jak se mu říkalo po rozmařilých večírcích pořádaných na vel-

vyslanectví, si myslel, že Pétain je příliš staromódní, ztrácí kontakt a je elitářem, a podporoval Déata a Lavala, protože chtěl, aby kolaborace byla skutečně populární a dynamická. Stejně jako nacističtí funkcionáři sloužící v Nizozemí, Slovinsku a jinde byl přesvědčen, že nová strana by mohla pomoci upevnit proněmecké cítění – to bylo životně důležité pro nacistickou revoluci v Německu – a tak se zrodila Rassemblement National Populaire (RNP).

Déat Pétaina nenáviděl, protože si myslel, že vede Francii do minulosti a promrhává příležitost ke *skutečnému* národnímu obrození, jež by obnovilo její dřívější slávu. Možná měl pravdu, ale tragicky se mylil v úvaze, že *ho* Němci budou kvůli tomu podporovat. Nebylo nic jiného, co by si Hitler přál méně, než obrozující se Francie. Otto Abetz byl v Berlíně považován za jakousi lehkou váhu a ve skutečnosti nebyl autoritou v otázkách politiky v této zemi. Kolaborace, jak to Göring pohrdavě komentoval, bylo cosi, co „pan Abetz“ dělal, jako by skutečné řízení Francie nemělo vůbec nic společného s jeho způsobem politikaření. Pro Göringa bylo prioritou drancování produkce země. Pro Hitlera a pro vojenského velitele wehrmachtu to byl veřejný pořádek, a ne ideologické sblížování. Francie samozřejmě nebyla jediným místem, kde Němci podporovali spíše konzervativce než tvrdohlavé a pošetilé radikály bez mocenské základny. Skutečný význam *ultras* byl v náznaku hrozby, kterou představovali, jelikož RNP byla mečem, který Němci mohli držet Pétainovi nad hlavou.

Pro Pétaina byl samozřejmě příliš nezávislý a příliš opatrný na to, aby mu Hitler věřil. Maréchal měl možná pocit, že pouze německé vítězství mu umožní provést jeho národní revoluci, ale samozřejmě neviděl důvod k tomu, aby spěchal do války po boku Němců. Nezměnil názor dokonce ani potom, co Britové – zoufale usilující o zabránění nárůstu námořní síly Osy – potopili v červnu 1940 v alžírském přístavu Mers-el Kébir francouzskou flotilu a zabili 1 300 námořníků, což vyvolalo v jeho okolí vlnu protibritského pobouření. Vstup do války byl závazek, který od něho Hitler doufal získat na schůzce v říjnu v Montoire, ale byl zklamán. Další válka jako ta v letech 1914–18, myslel si Pétain, by zemi přišla příliš draho a tento názor měl až do svého hořkého konce. Vichy se všemožně snažilo uhájit své koloniální državy před útokem Britů a v letech 1940–41 to

dělalo aktivně – dokonce bombardovalo Gibraltar. Ovšem střežilo svou faktickou neutralitu jako tu nejuvážlivější alternativu a schopnost udržet v zemi mír byla jedním ze zdrojů domácí popularity režimu, zejména v neokupované zóně.

Dokonce ani silné protibritské smýšlení admirála Darlana, jenž se začátkem roku 1941 stal Pétainovým zástupcem, nestačilo k tomu, aby se Francie postavila na stranu Německa, ačkoliv v jedné chvíli k tomu již bylo blízko. Podle Darlanova názoru by britské vítězství znamenalo, že by se Francie stala „druhořadým dominiem, jakýmsi kontinentálním Irskem“. Ale bylo nepochybně štěstím pro Francouze, že jeho návrh na Velký plán partnerství s Říší, který by z Francie udělal vedoucí sílu v Středomoří, byl v Berlíně odmítnut. Němci byli ve vztahu k Francouzům nenasytní stejně jako ke Španělům a nebyli ochotni zvažovat jejich podmínky pro poskytnutí pomoci. Bylo tudíž ironií, že Třetí říše a její odmítnutí uvažovat o „změně příměří ve spolupráci“ bylo tím, co zachránilo neutralitu Vichy. Výsledkem bylo, že mnoho vlád uznalo legitimnost Pétainova režimu a udržovalo s ním srdečné diplomatické vztahy přinejmenším do doby, než v listopadu 1942 Němci okupovali celou zemi. Vichy po Mers-el-Kébir přerušilo s Brity vztahy, ale Austrálie a Kanada je stále uznávaly.

Stejně tak USA. Americký velvyslanec admirál Leahy byl v roce 1940 instruován Rooseveltem, že Pétain „zaujímá zvláštní místo v srdcích Francouzů“. Leahy zůstal ve Vichy dva roky a usiloval o to, aby se nepřidalo na stranu Němců. Teprve po spojenecké invazi do severní Afriky Laval vztahy mezi těmito dvěma velmocemi přerušil a Roosevelt vyjádřil nad tímto krokem veřejné politování. V Alžírsku i za vlády Spojenců pokračoval po několik měsíců systém řízení, jak ho tam zřídilo Vichy, koncentrační tábory na jihu země zůstávaly v provozu a protižidovské zákony setrvaly v platnosti.⁵

I neutrální Francie mohla pořád sloužit německým zájmům. Jediné, co bylo skutečně důležité, byly dodávky zboží, pracovní síla a stabilita v centrální Francii i v jejích zahraničních državách. Protože se válka odehrávala především na Východě, vojenskou prioritou ve vztahu k Francii bylo snížit na minimum počet vojáků, jež tam byli rozmístěni. Charakter domácích změn, které chtěl Pétain provést, Němce neohrožoval – za předpokladu, že maršál zůstane dostatečně populární a loajální – a váleční zajatci v německých

rukou pomáhali jeho věrnost zajišťovat. Jeho snaha vytvořit centralizovanější autoritativní stát mohla okupaci jen usnadnit. Němci měli málo důvodů – zejména v letech 1940–41, kdy věřili, že válka je skoro vyhraná – požadovat větší vojenskou podporu, než byla Francie ochotná poskytnout. Jak v zahraničí nabírali sílu gaullisté, kteří na podzim 1940 obsadili rovníkovou Afriku a následující léto pomohli Spojencům obsadit Sýrii a Libanon, Pétain byl tlačěn do více proněmecké pozice. Ne že by se tomu nějak bránil – zjevně věřil v pravděpodobnost německého vítězství ještě dlouho po útoku na SSSR a antibolševismus, který sdílel s Hitlerem, upevňoval ještě více jejich pochybné pouto.

Avšak mezi těmito dvěma zeměmi nepanovala skutečná důvěra a každý partner vyvíjel vůči tomu druhému intenzivní špionážní činnost. Němci organizovali proti Vichy masivní zpravodajskou operaci, když tam v prvním roce okupace ztrojnásobili počet agentů. Ale vichystická protišpionážní služba se jim vyrovnávala – sledovala německé špiony, během dvou let jich nechala téměř 2 000 uvěznit a několik desítek jich bylo skutečně popraveno. Podobně jako Španělé byli Francouzi zvláště ostražití před německými zpravodajci v severní Africe. Vichystičtí agenti se dokonce domlouvali s protiněmeckými odbojovými sítěmi v centrální Francii a dovolovali jim pokračovat v komunikaci s Londýnem, jakmile zjistili, že nejsou zaměřeny „protifrancouzsky“. Tito odbojáři a mnozí lidé ve Vichy sdíleli společnou antipatii k Němcům, protože byli prodchnuti vlastenectvím.⁶

Po útoku na SSSR a po spoustě útoků na německý vojenský personál ve Francii bylo stále těžší zachovat rovnovážný stav kolaborace a režim začínal ztrácet podporu. Jak začal narůstat seznam francouzských obětí poprav provedených Němci z pouhých osmi v roce 1940 na padesát jedna v prvních devíti měsících roku 1941 a na víc než 500 v dalších šesti měsících, Pétainova popularita prudce poklesla. Začátkem roku 1941 Francie stále podporovala kolaboraci, poznamenal jeden loajální význačný činitel, ale v následujícím roce už Pétainovi stoupenci nemohli mluvit otevřeně. „Věrní Francouzi,“ řekl melancholicky, „se stáhli do tmy a zbytek se bude muset donutit silou, aby byl poslušný.“⁷ Zmizela střední vrstva, Pétainova legitimita se ztrácela a jeho soupeři v Paříži, jež měli pocit (ne-

správný), že jejich chvíle přichází, začali bojovat mezi sebou. Při rozloučení s dobrovolníky před odchodem na východní frontu na Déata – Lavalova spojence – vystřelili a téměř ho zabili. Déat, muž, jehož Léon Blum kdysi považoval za svého přirozeného nástupce ve francouzském socialistickém hnutí, začínal být netrpělivý, a dokonce uvažoval o pochodu na Vichy ve stylu Mussoliniho, aby získal pro francouzský fašismus moc.

Ultras byli neklidní – zejména když Heydrich a SS začali obracet svou pozornost na Francii – a vyskytovali se mezi nimi mnohem extrémnější lidé, než byl Déat. Eugène Deloncle byl vyznamenán důstojník dělostřelectva, pochybná, kolísavá postava z násilného křídla předválečného francouzského fašismu, jehož polovojenskou, protirepublikánskou organizaci Cagoule podporovali ve třicátých letech pravíčoví členové vedení kosmetického gigantu L'Oréal. Německý vojenský velitel v Paříži opatrně „toleroval“, ale „nepovolil“ nástupce Cagoule, Mouvement Social Révolutionnaire, jenž se hlásil k „vytvoření nové Evropy společně s nacionálně socialistickým Německem a všemi dalšími evropskými zeměmi, osvobozenými od liberálního kapitalismu, judaismu, bolševismu a svobodného zednářství“. MSR – ve svých proklamacích stejně horlivý jako ostatní politická uskupení během okupace – usiloval o „rasovou“ regeneraci Francie, chtěl zabránit Židům ve „znečišťování“ francouzské rasy a vytvořit socialistické hospodářství. Pomáhalo mu loupění židovského majetku stejně jako – navzdory údajné oddanosti socialismu – pokračující podpora L'Oréalu, ale když se Deloncle pokusil převzít Déatovo RNP, oba muži se oslabili bojem mezi sebou.

Stejně tak špatné byly vzájemné boje mezi německými institucemi v Paříži. Deloncle podporovala také SiPo/SD. Vybavení výbušninami, které mu poskytla, se jeho lidé pokusili v noci z 2. na 3. října 1941 vyhodit do vzduchu sedm synagog v Paříži. Šest z těchto budov společně s dalšími v okolí poškodili a mezi zraněnými byli dva němečtí vojáci a řada francouzských občanů. Když vojenská policie výbuchy vyšetřovala, SD se pokoušela zakrýt svou spoluúčasť a říkala, že to je pravděpodobně „čistě židovská záležitost“. Nakonec došlo k čelnímu střetnutí s velitelem wehrmachtu, jenž brzy odhalil fakta poté, co se Delonclův vyjednávač v opilosti vytahoval o této věci v jenom pařížském nočním klubu. Generál von Stülpnagel po-

žadoval odvolání dvou vysokých důstojníků SS v Paříži a zabránil Delonclovi připojit se k jeho lidem na východní frontě. Aféra vedla k roztržce mezi wehrmachtem a SS a nakonec poskytla Heydrichovi záminku k převzetí policejní činnosti ve Francii a následující rok na jaře ke jmenování svého HSSPF. Pokud jde o Deloncla, ten ztratil kontrolu dokonce i nad MSR, dostal se k tajným kontaktům se spojeneckými agenty a skončil tak, že byl v lednu 1944 zabit při přestřelce s gestapem. Nebyl to úplně netypický konec v sužovaném světě francouzského extremismu.⁸

Někteří z mladších a rozváznějších soudruhů v jeho Cagoulardu vedli válku úspěšněji. André Bettencourt, jenž v roce 1941 napsal řadu ošklivých proněmeckých článků, skončil jako vyznamenaný hrdina odboje. Po válce se přičlenil do dynastie rodiny L'Oréalů, pomáhal vyprat poněkud špinavou historii firmy a stal se ministrem vlády. Jeden z Bettencourtových spolupracovníků z křídla Cagoule vyrostl dokonce ještě výš. Podobně jako ostatní na pravici pracoval také François Mitterrand pro Vichy – v jeho případě šlo o pomoc v činnosti úřadu, který se staral o francouzské válečné zajatce – a když se jeho důvěra v Pétaina vytratila, přešel k odboji.⁹

Pétain, Déat, Deloncle – kolaborace pokrývala rozsáhlé spektrum možností, z nichž mnohé odrážely a prohlubovaly urputnou rivalitu mezi různými německými institucemi. Když kdosi poznamenal k Lavalovi, že nacistické Německo bylo autoritativním státem, odpověděl: „Ano, a to státem mnoha autorit.“ Stejně jako jinde vedla i válečná Paříž své vlastní války. Vojenský velitel, jenž měl hlavní stan v hotelu Majestic, bojoval proti SS, Abetzovo velvyslanectví proti Goebbelsovým propagandistickým oddílům. To byla situace, jež poskytovala francouzským machinacím nekonečné příležitosti a poskytovala bohatý prostor francouzské iniciativě.

HODNÍ NĚMCI A ZLÍ FRANCOUZI: COCTEAUOVA VÁLKA

Nejednoznačnosti kolaborace se objevují ještě výrazněji v oblasti umění, kde Němci nechali Francouzům velký manévrovací prostor. Okupovaná Paříž nebyla jen místem front, přidělu a strachu, byla

také – zejména v prvních letech války – kvetoucím centrem publikování, módních přehlídek, filmových premiér a galerií. Německá okupace svou velkou shovívavostí zvýšila sázku na identitu francouzské národní kultury a odstartovala vášnivé bitvy mezi konzervativci a modernisty o podstatu umění a moc cenzury. Z Němců se stali jak ochránci malířů a básníků, tak jejich utiskovatelé – přinejmenším těch, které vyloučili ze své ochrany z rasových důvodů.

Válka Jeana Cocteaua ilustruje mnoho z těchto paradoxů. Známý surrealista, homosexuál a člověk závislý na opiu symbolizoval dekadenci a korupci, které se kolem Vichy objevovaly. Pařížští rasističtí pravičáci *ultras* měli mnoho dalších důvodů, proč ho nenávidět, neboť podepsal petici organizovanou v předvečer války Mezinárodní ligou proti antisemitismu a ještě předtím se dostal do novinových titulků, když byl manažerem pozoruhodného boxerského výkonu panamského Ala Browna, vynikající bantamové váhy, jenž byl prvním hispánským mistrem světa v historii boxu. Mohli bychom proto očekávat, že příběh o Cocteauově válce bude příběhem o odporu modernisty proti filistínům kolaborace. A v mnoha aspektech tomu tak bylo, když tvrdě bojoval proti Vichy a jeho násilnickému sborovému volání pařížských fašistů, ale kromě toho při této činnosti skutečně našel některé ze svých nejněvnějších spojenců mezi Němci. Ale co na tom bylo tak překvapivého? Podle Cocteaua mohli být Němci také umělci a pouze malodušní by mohli nepochopit, že některé věci mohou být něčím víc než Národ.

Okupace a Vichy kladly mimořádné výzvy na kariéru každého ambiciózního francouzského umělce. Koncem srpna 1941, dokonce když první zátahy poslaly tisíce pařížských Židů do internačního tábora v Dracy na severovýchodním předměstí, se Cocteau patrně dostal do konfliktu s vichystickou štouravostí. Kulturní dohlížitelé režimu zakázali jeho novou hru *The Writing Machine* a autor odpověděl stejným způsobem, jak to dělal vždycky v minulosti, když hledal přímluvce a ochránce. Kdo jiný by se v jeho prospěch mohl postavit proti úřadům ve Vichy než Němci, zejména když jejich funkcionáři v Paříži byli stejně příjemní jako spisovatel Ernst Jünger, populární ikona právě se objevující kritiky nacismu? A skutečně, prostřednictvím Jüngerova a jeho kolegy Gerharda Hellera, horlivého studenta francouzské literatury, se Cocteauovi podařilo zrušit vichystický zá-

kaz. Jeho francouzští kritici zuřili. Jakmile bylo povoleno uvedení také další z jeho her, vzali záležitost do vlastních rukou. Delonclovi fašisté vtrhli krátce po svém pokusu vyhodit do vzduchu pařížské synagogy do divadla a zaútočili na herce.

Boj s *ultras* pokračoval dokonce i potom, kdy Delonclovým lidem přitáhli uzdu. Když vichystický ministr školství odmítl jedno z jeho děl jako „nevhodné“, Cocteau ho soukromě dal přečíst svým německým přátelům, aby viděl, co si o něm myslí – jim se líbilo. Zdálo se být snadnější, napsal publicista Gaston Gallimard, jednat s „hodnými Němci“ než se „zlými Francouzi“. Otto Abetz, německý velvyslanec, a jeho francouzská manželka byli mnohem uznalejší než francouzský pravicový spisovatel Céline, hrubost jehož urážlivých útoků na svého krajana Němce ohromovala. Když si vychutnal rozhovor s Cocteauem a navštívil Picassa v jeho ateliéru, byl Ernst Jünger – žádný liberál – šokován Célinovým „údivem nad tím, že my vojáci nestřílíme Židy, že je nevěšíme nebo nelikvidujeme, údivem nad tím, že někdo, kdo má bodáky, je odmítá použít až do důsledku“.

Céline nebyl jediným prominentním spisovatelem vytvářejícím kult fašismu. Novinář a kritik Lucien Rebatet publikoval hrubě anti-semitské *Les Décombres* (Trosky), výpad proti lidem zodpovědným za pád Francie, v nichž vychvaloval německou kulturu a v disciplinovaném stylu Berlínského komorního orchestru nacházel „hluboký politický význam“. Spisovatel Drieu la Rochelle, jenž byl pověřen vedením prestižní *Nouvelle Revue Française*, se neuchyloval k protidemokratické a proněmecké linii a snil o fašistické evropské třetí cestě mezi Amerikou a hrozbou bolševismu. To stejné dělal Robert Brasillach, další vynikající mladý literární extremist, jenž měl pocit, že Francouzi jsou „absurdní a průměrní lidé“, a vytrvale vychvaloval německou mládež a kritizoval senilní držitele funkcí ve Vichy. Jeho nekritický obdiv pohledného přednášejícího na Německém institutu měl tragický konec, když byl lektor zabit v akci na východní frontě. Když navštívil katyňský les jako novinář, vzpomněl si na svého přítele a označil jejich přátelství za projev omlazené Evropy, která porazí buržoazní sebeuspokojení i „síly z Východu“. Pétain a Vichy připadali Brasillachovi jako slepá ulička, a jak kolaborace selhávala, jeho důvěra se omezovala pouze na Němce. Mussoliniho pád ho hluboce zasáhl a zdálo se, že to znamená konec jeho ideálů o fašis-

tické Evropě. „Fašistická Francie ve fašistické Evropě, jaký je to nádherný sen! Protože fašistická Evropa již neexistuje.“ Ale na rozdíl od ostatních *ultras* se odmítal vzdát své víry. Dokonce i v temných dnech na konci roku 1944, když viděl větry vanoucí směrem ke „svatyni univerzálního míru, vynuceného bratrství všech ras a vyznání“, měl Brasillach stále pocit, že fašismus byl „nejvzrušivější skutečností dvacátého století“.¹⁰

To byl životní postoj *ultras*, ale rozhodně to nebyl postoj Cocteauův – nebyl extremistou a cenil si společnosti a pospolitosti nad ideologií. „Události mě nudí,“ svěřil se tehdy básník Valéry Gerhardovi Hellerovi. „Události jsou pouhou pěnou věcí. Je to moře, co mě zajímá.“ Pokud jde o politiku, měl Cocteau hodně podobné pocity. Padaly na něj stíny, když jeho přátelé utíkali do zahraničí nebo se skrývali. Společně s Picassem se v roce 1943 zúčastnil pohřbu emigrovaného židovského malíře Chaima Soutina, aktu solidarity s mužem, jenž zemřel na útěku před gestapem. Ale jeho sociální život pokračoval v obvyklém hektickém víru. I na něj zapůsobila „ohromná krása“ Paříže. Němci přicházející jí složit hold, návštěvníci ze Svobodné zóny, kteří byli městem ohromeni, restaurace nabízející všechno, co je pravděpodobně zakázáno, lovci autogramů trvale pronásledující na ulicích filmové hvězdy a herce. „Jak musí být Němci omráčeni touhle jarní Paříží,“ přemítal v květnu 1942. „Ty květiny, ty dámské klobouky, ty vozíky tažené skupinami cyklistů při neuvěřitelném půvabu odporu vzduchu! Paříž stravuje všechno a nepřizpůsobuje se ničemu. Představení nesmírné lehkosti...“¹¹

Cocteau měl zvláště blízký vztah s Hitlerovým oblíbeným sochařem Arno Brekerem, jehož bombasticky monumentální akty – obrovské symboly „obnovené a nádherné rasy“ – byly ve Třetí říši nadšeně přijímány. Breker byl frankofil a pařížskou uměleckou scénu znal od dvacátých let. Byl to on a Albert Speer, kdo za svítání prováděl Hitlera Paříží v červnu 1940, krátce po pádu města. V květnu 1942, ve stejném měsíci, kdy francouzští Židé v německé zóně museli začít nosit žlutou hvězdu, byla v Oranžerii otevřena výstava věnovaná Brekerovu dílu, jež byla sponzorovaná Němci. U její příležitosti napsal Cocteau obdivný hold „Uznání Brekerovi“, dokument, který mu měl způsobit vážné problémy. „Skládám Vám úctu, Brekere,“ napsal. „Klaním se Vám ze vznešené otčiny básníků, z vlasti, kde vlasti

neexistují, kromě do té míry, že každá z nich s sebou přináší poklad svého národního úsilí.“ Setkal se s šokujícím nesouhlasem a psali mu přátelé, aby protestovali a žádali vysvětlení. Cocteau byl rozčilený, že ho kritici špatně pochopili, na Brekerovi si cenil přátelství a bylo to jeho osobní pouto, které ho vedlo k napsání článku, nikoliv nějaký zásah v politické hře kolaborace.

I když to nebylo proto, že by si nebyl vědom Brekerových úzkých vztahů s Hitlerem. Během rozhovorů v době Brekerovy návštěvy výstavy řekl sochař Cocteauovi, že skutečně důležité je vítězství na Východě. „Ve Francii máme jen byrokraty, kteří chtějí pouze předvádět svou horlivost a upevňovat si prestiž. Vítězství nad SSSR,“ pokračoval Breker, „by přineslo Francii štěstí.“ Tito dva přátelé mluvili o Hitlerovi, jenž se údajně choval k Brekerovi citlivě jako k synovi, o Pétainově slabosti a o problému Židů. „Není možná žádná výjimka,“ varoval na toto téma Breker přísně Cocteaua, jenž měl mnoho židovských přátel. „Je to souboj na život a na smrt.“ Pokud jde o Hitlera, jejich názory si byly bližší. Ovlivněn pravděpodobně Brekerovou chválou Hitlera setrval Cocteau v pohledu na německého Vůdce jako na zlepšovatele starého parlamentarismu, mýtickou postavu, které by se nemělo bránit „v úplném splnění úkolu“. Napsal, že Hitler je „básníkem mimo chápání duše dřičů“ a kritizoval své krajany – v soukromí svého deníku – že se k němu chovají „s nedostatkem respektu a absolutní nevděčností“.¹²

Cocteau měl mnoho důvodů, aby se vděčný cítil. Byli to jeho němečtí patroni, kdo ho chránil před francouzskými extremisty. Politika ho nijak zvlášť nezajímala a ukazoval, jak by mohlo být pro nějakého nezávisle uvažujícího tvůrce mýtů snadné dělat umění za německé okupace – vlastně s německou podporou. Se souhlasem cenzorů začala za války jeho kariéra filmového režiséra. Když v jednom pravcovém časopisu vyšel článek, jenž jej kritizoval, napsal, že „se tomu všichni Němci smáli“. Kromě *ultras* prospěla Cocteauova rychlá kariéra téměř všem, dokonce i Maréchalovi, jehož režim trápil. V roce 1942 přispěl do luxusní ukázky vichystického zbožňování idolů knihou plnou projevů úcty, nazvanou *De Jeanne d'Arc à Philippe Pétain*. S podtitulkem *Pět set let francouzské historie* vyšla hojně ilustrovaná kniha právě v době Maréchalovy návštěvy v Paříži. Tehdy se již okupace blížila ke svému konci, ale Pétain byl pořád populární

a knize se dostalo vřelého přijetí. Jako téma pro dobu války byla Johanka z Arku velice příhodná – vezme-li se v úvahu dvojnásobnost s ní spojených asociací – pro Cocteauovu vlastní válku. Původně symbol protibritského citění, zvláště po katastrofě v Mers-el-Kébiru, se Johanka v době, kdy v roce 1944 vyšla, přemístila na stranu gaullistů jako příklad odboje proti okupantům. Cocteau neměl velké zpoždění.¹³

Ale jeho případ nebyl v žádném případě atypický. Německé instituce v Paříži provozovaly kulturní diplomacii s ohromnou energií a dvojsmyslnost a příležitosti byly pro svět umění ve Francii v době války charakteristické. Pro ty ambiciózní a bezstarostné to byla doba zakládání novin a vydavatelství. A zatímco kritici zastávající tvrdou linii, jako byl Lucien Rebatet, mohli považovat okupaci za šanci, kdy by se Francie mohla zbavit židovského kosmopolitismu a dekadentního modernismu, nebylo tak snadné modernismus vyhnat. Picasso v soukromí svého ateliéru pokračoval v malování, Braque dále veřejně vystavoval. Vichy bylo rozhodně staromódní a oceňovalo spíše gobelíny s francouzskými ženci uprostřed idylické krajiny. Ale v Paříži si „vlastenecká abstrakce“ – v červené, bílé a modré – vychutnávala pochvalu gaullistů i Němců. Po válce propagovalo manhattanské Muzeum moderního umění mýtus, že Němci vypudili modernismus z Evropy a umožnili tak New Yorku, aby jej převzal od Paříže. Ale nebyla to úplně pravda. Několik umělců uprchlo, někteří – jako Soutine a Krémègne – se skrývali nebo se uzavřeli před světem jako Fautrier a Matisse. Ale pod překvapivě lhostejným dohledem okupačních úřadů zůstávala Paříž pohostinná pro mnoho druhů umění.

Bylo to proto, že se německé vedení pařížské umělecké scény v době války zaměřovalo na vytvoření co možná největší „normalnosti“ uprostřed strádání, cenzury a propagandy a poskytovalo Francouzům nespočet podnětů, které měly vést k souhlasu s novým režimem. Kromě zákazu prezentovat díla židovských umělců a emigrantů mnoho zábran neexistovalo. Picasso nesměl veřejně vystavovat, protože si to vyžádala španělská vláda, ale tento zákaz nezabránil novému uměleckému vydavateli v době války Éditions du Chêne vydat atraktivní válečnou publikaci o jeho současném

klidném životě, včetně celostránkových barevných obrazových příloh – v době, kdy byl v celé Evropě nedostatek papíru. S téměř dvojnásobkem galerií otevřených v roce 1943 proti stavu před dvěma lety byl vstup do francouzského uměleckého světa pravděpodobně snadnější, než tomu bylo dříve. Prodejci knih a vydavatelé se chtěli rychle přizpůsobit novým pravidlům, stanoveným německými cenzory, aby využili příznivého klimatu. Francouzi četli ještě horečněji než kdy jindy a prodeje Simenona a dalších bestsellerů stoupaly do závratných výšek.¹⁴

Německá kulturní diplomacie se zaměřovala na populární malíře a spisovatele, podporovala přednášky a pořádala výstavy. Ministerstvo zahraničních věcí vybudovalo během války síť kulturních institucí v celé Evropě – od Lisabonu po Sofii – ale ve Francii bylo aktivnější než kdekoli jinde. Velvyslanec Otto Abetz, jehož úsilí o francouzsko-německé usmíření sahalo zpět až do dvacátých let, oživil svůj starý Cercle France-Allemagne – když ho přejmenoval na Groupe Collaboration – a přilákal k sobě kruhy spisovatelů, vydavatelů a novinářů. Na rozdíl od doby po roce 1945 bylo francouzsko-německé sblížení prezentováno jako evropský ideál, jako způsob, jak přinést mír na celý kontinent. Abetz na „ideu Evropy“ pohlížel cyničtěji, jako na něco, co si „Říše může uzurpovat bez předsudků k požadavku na nadřazenost na kontinentu, zakotvenému nacionálním socialismem v německém národě“.¹⁵

Abetzova „aktivní propaganda“ vedla k řadě ohromných veřejných výstav. První z nich, „La France européenne“ v Paříži v létě 1941, nakonec přilákala 635 000 návštěvníků. Další rychle následovaly – o vylepšování domácností, o „Židech a Francii“ a o nebezpečí bolševismu pro Evropu. Jejich popularita po roce 1942 rychle klesla, když se nálada veřejnosti změnila v nepřátelskou, přesto tyto výstavy upoutaly více než tři miliony návštěvníků. Ale konala se také celá řada dalších významných kulturních událostí. Herbert von Karajan dirigoval Mozartovo Requiem a Berlínští filharmonici přednesli Wagnera a Strausse. Pořádaly se také přednášky předních intelektuálů, jako byl Carl Schmitt a Heideggerův student Hans-Georg Gadamer, kteří mluvili na Institutu Allemand o Herderovi, o úpadku demokracie a o síle myšlenky *národa*. Pro Gadamera byla stejně jako pro tolik německých intelektuálů procházka kolem Seiny v Paříži

v době války vynikající příležitostí, kdy si mohli představovat mírovou budoucnost, vysoce seriózní společnost a národní usmíření pod vedením Říše.¹⁶

Ale nebyl to jenom jednosměrný provoz. Němci odměňovali sympatizující francouzské umělce a spisovatele pozváním do Říše na pozoruhodné výlety za státní peníze. Delegace francouzských malířů – včetně Vlamincka, Deraina a de Segoznaca – navštívila Německo začátkem roku 1942. Francouzští zpěváci objížděli zajatecké tábory v Říši – mezi nimi Maurice Chevalier, jenž vyhlásil svou důvěru v Pétaina a díky tomu jeho kariéra za války vzkvétala. Na konci roku 1941 se ve Vídni konaly Mozartovy oslavy a ve Výmaru organizovalo Goebbelsovo ministerstvo propagandy konference, které přivedly Brasillacha a Drieua společně s nenápaditým seznamem druhořadých námezdních pisálků k účasti na výročním konventu německých spisovatelů. Druhý se v roce 1942 změnil ve schůzi nové, Němci kontrolované Evropské unie spisovatelů, kde byli němečtí a francouzští *littérateurs* promícháni s představiteli „Nové Evropy“. (Mezi hosty byl postarší laureát Nobelovy ceny Knut Hamsun, jenž později rozzuřil Hitlera při soukromém rozhovoru v Berchtesgadenu, kde si stěžoval na destruktivnost německé politiky v Norsku a požadoval odvolání říšského komisaře z Osla. Jiný, mnohem mladší delegát, již známý pro své evropanství a oblibu německé literatury, byl vynikající Ital Giaime Pintor, který měl zemřít o necelé dva roky později u Říma jako protifašistický partyzán.)

Nikde v Evropě nebyla kulturní diplomacie Němci tak silně podporována jako ve Francii. Nacisté si tuto zemi spojovali s uměním a kvůli tomu ji jak obdivovali, tak jí pohrdali. Kdysi dominovala Evropě. Ale to bylo ještě předtím, než sama připustila, aby zdegenerovala díky své již nemoderní oddanosti parlamentarismu, její závislosti na vojácích z kolonií a podpoře židovských, arabských a východoevropských přistěhovalců. Hitler věřil, že záliba v hudbě, knihách, jídle a módě Francouze změkčila, jejich zájmy se ale mohly bezpečně podpořit, zejména jak to ukázala německá vláda v poněkud tolerantnějším přístupu než ke komukoli jinému. Jeho návštěva v Paříži v roce 1940 zůstala živou vzpomínkou a on byl velice rád, že nemusel město – „evropský dokument kultury“ – zničit. Jak poznamenal následující rok, bylo by to mnohem bolestivější než nařídít

zničení Moskvy a Leningradu. (O tři roky později již tyto skrupule překonal a poslednímu německému vojenskému veliteli francouzského hlavního města nařídil, aby město obrátil v trosky.) Paříž se nakonec stala standardem, se kterým se srovnávala budoucnost Berlína.¹⁷

SPRÁVCI

Kdo ve skutečnosti spravoval Francii? Určitě ne „král Otto“ Abetz a jeho klika intelektuálů. A nebylo to ani SS, jehož přítomnost dokonce i po jmenování Carla Oberga v květnu 1942 HSSPF zůstávala poměrně omezená. Je pravda, že teorie Wernera Besta o „dohlížecí správě“ poskytuje vysoce přesný popis, jak byla správa skutečně organizována. Pod dohledem funkcionářů wehrmachtu byla země v rukou francouzských státních úředníků.

Zachování kontinuity státu v průběhu nejintenzivnějších ideologických převratů je jedno z nejméně popsaných témat moderní evropské historie a nikde to nebylo více evidentní než během druhé světové války. Ve Francii – na rozdíl od Východu – neměli Němci žádný okamžitý cíl kromě vedení efektivní a řádné okupace a z toho důvodu byli státní úředníci dokonce ještě důležitější než politici. Politika byla v zásadě odváděním pozornosti, kdežto správa byla základem vojenské okupace. A protože byrokraté mohou fungovat tímto způsobem, pouze když se na ně dá spolehnout, Němci byli na veřejné mínění víc citliví, než si dokážeme představit. Pečlivě je sledovali a pokoušeli se ho formovat, hlavně propagačními kampaněmi, které jsem zmínil dříve.¹⁸

Vichy mělo svůj vlastní důvod k ochraně silné státní mašinerie. Bez ní by se režim mohl snadno stát pouhou figurkou pod německým vlivem, neschopnou dostat se k prostým Francouzům. Někteří němečtí intelektuálové plánovali Francii rozdělit na části, ale Vichy bylo rozhodnuto ji udržet pohromadě a státní správa byla k tomu zdaleka nejdůležitějším nástrojem. Pokud jde o státní úředníky, okupace jim v mnoha směrech přinášela méně starostí než politikům. Německá hegemonie skutečně nabízela značně oslabené politické třídě příležitost prosazovat metody centralizace a zjednodušení správy země, které politici mnoho let blokovali.

Na začátku velmi silně podcenili bdělost. Byli si tak jistí, že válka jen tak rychle neskončí, že se na rozdíl od například nizozemských kolegů téměř vůbec nepřipravovali na to, co dělat v případě porážky. V létě 1940, když se Paříž v panice vyprazdňovala, ministerstvo školství stále posílalo oběžník připomínající učitelům, jak mají žádat o svůj každoroční pobyt v lázních. Jakmile byl do funkce uveden Pétain, začaly se rychle uplatňovat síly kontinuity. Již na začátku války v září 1939 vedly obavy z národní bezpečnosti země k centralizaci, čistkám a represím. Vichy pouze zintenzivnilo tento trend.

Kontinuita byla v některých směrech naprosto neočekávaná. Vichystická Francie nebyla zemí spravovanou státními úředníky jako Belgie a Nizozemí, ve Francii byla legitimní vláda s jasným politickým programem – odpoutat se od minulosti. Pétain (stejně jako de Gaulle o čtyři roky později) měl veškeré důvody k tomu, aby zachoval existující státní instituce, chtěl-li vládnout efektivně. Čistky proto vedly k menším změnám, než by se mohlo očekávat, a extrémisté na pravici si proto na jejich výsledek stěžovali. V roce 1944 Marcel Déat kritizoval „reakcionářskou komunu“ kapitálu a tvrdil, že její členové jsou naprostí *attentiste*, neřkuli gaullisté. Ať už gaullisté byli, nebo nebyli, 80 procent starostů pařížských předměstí v době války byli předváleční republikáni. Pokud jde o venkov, výměna na základě čistě politických důvodů se nepodporovala a Němci se také obávali nepříznivého dopadu na efektivnost a kontinuitu. Například v Akvitánii a Charente byla plná polovina úředníků místní samosprávy těch, jež byli v těchto funkcích v roce 1939, a stále tam ještě byli, když okupace končila.¹⁹

Slíbenou novou autoritářskou revolucí Vichy jen maskovalo svou reálnou závislost na státní správě země. Byrokraté samozřejmě mohli – a také to dělali – sloužit jako nástroje represe, konkrétně při zátazích na Židy a politické odpůrce. Ale neměli v úmyslu nabízet revoluční dynamiku, jak ji požadovala francouzská extrémní pravice. Pétainův kult maskoval politické vakuum v srdci vlády a jeho odmítnutí povolit založení jediné politické strany znamenalo, že francouzští státní úředníci se nikdy nesetkali s něčím, co by se alespoň trochu podobalo radikalizující konkurenci, kterou vyvíjeli nacističtí *gauleiteři* na své německé protějšky nebo kterou využívalo nizozemské NSB – mnohem méně úspěšně – ve svém úsilí převzít civilní

správu v Nizozemí. Protože měla Francie u moci konzervativního Pétaina, zachránilo ji to před takovým typem nacifikace, jaký hrozil ostatním zemím přinejmenším do té doby, než bylo ve válce příliš pozdě na to, aby to znamenalo nějaký velký rozdíl. Francouzští vysocí státní úředníci tím, že upevnili svůj vliv v provinciích, vytvořili novou funkci superprefektů a zabránili většině nových, speciálně organizovaných komisariátů zřízených režimem získat větší vliv. Stáli v čele poválečné expanze byrokracie a konsolidace státní moci, jež by jim záviděl Wilhelm Stuckart na Říšském ministerstvu vnitřní věci. Němci sice mohli dobýt Francii, ale francouzský stát zůstal více méně netknutý.

Jak jsme mohli vidět, státní úředníci hráli klíčovou roli v zachování Francie, kterou okupace již rozkouskovala a která mohla čelit dalšímu dělení, kdyby Němci poskytli alespoň nějakou podporu regionálním separatistům. Ale kromě toho, že reagovali na tyto výzvy válečného období, věnovali se také staršímu programu centralizace a modernizace státu, jenž mnozí z nich aktivně navrhovali již ve dvacátých letech. Admirál Darlan (řídil vládu, když byl Laval sesazen) byl v tomto rámci reformátorem, neboť se stavěl proti jakékoliv „politizaci“ státní správy a naprosto žádný dojem na něj neudělalo těžko stravitelné Legionářské hnutí se 600 000 veterány, jež by podle představ Pétaina mohlo nahrazovat politickou stranu a toužilo využít šoku z porážky k proniknutí do „nové státní správy“. Když se vůdce legionářů chlubil, že „oni jsou stát“, Darlan je ujistil, že tomu tak není. Protože ztratili iluze o parlamentu a politických stranách, on a jeho technokraté shromažďovali návrhy na byrokratickou reformu a vkládali důvěru ve své státní úředníky.²⁰

V tomto směru vývoje existovala samozřejmě nebezpečí – především nebezpečí ztráty kontaktu s postoji v zemi. Někteří z elitních státních úředníků pohrdali veřejným míněním a nevěřili mu. „Mínění je stejné jako ošklivá ženská!“ charakterizoval to jeden z nich. Ovšem moudřejší hlavy si dělaly starosti, že režim – podobně jako jakákoliv autoritativní a přebyrokratizovaná vláda bez politického křídla – riskuje izolaci. Jeden prefekt varoval před nebezpečím vyváření „skutečných guvernérů, jako jsou v našich vzdálených koloniích“. Bez politických stran schopných zprostředkovat starosti a zájmy veřejnosti se Xavier Vallat, první protizidovský šéf ve Vichy,

obával vzniku „mezery, která se může stát propastí nepochopení“.²¹ „Pro vaši vládu,“ varoval veteránský senátor Pétaina, „zde existuje mimořádné nebezpečí ztráty kontaktu se zemí jiným způsobem než prostřednictvím státních úředníků, jejichž postoje jsou profesionálně deformovány.“ Takové obavy dovedly Pétaina k tomu, že otevřel dveře místním ctihodným osobám, ačkoliv to bylo sotva dostatečné a musel pak čelit obviňováním zprava, že problémem jeho režimu je nedostatek energie a neschopnost mobilizovat za sebou Francouze.²²

Důvěra ve státní úředníky vytvářela další riziko stále ustrašenější a skutečně paranoidní vlády. Vichy pozorovalo veřejné mínění a u svých vlastních kádrů sledovalo jakékoliv známky nelояálnosti. Gestapo se mohlo stěžít srovnávat s mimořádně efektivními francouzskými bezpečnostními službami, když došlo na ověřování politických názorů majitelů kaváren nebo učitelů ve školách. Když se však režim pokusil o čistku mezi státními úředníky, služby tvrdě bojovaly, aby uchránily samy sebe. Od úplně první čistky v roce 1940, jež následovala po schválení zákonů zaměřených zejména proti Židům, komunistům a svobodným zednářům, neprojevovali vysocí státní úředníci ochotu vyházovat své podřízené. Dávali přednost vydávání napomenutí nebo přeřazení na méně citlivou funkci. Mezi jednotlivými ministerstvy byly velké rozdíly v dopadu čistek – ministerstva vnitra a obrany byla, nijak překvapivě, mimořádně úzkostlivá, ministerstva práce a zahraničních věcí kladla mnohem větší odpor. Jak se válka stále zhoršovala, Vichy bylo čím dál méně ochotné jim věřit. To vyvolávalo potřebu organizovat neustále nová ujišťování o věrnosti. V červenci 1941 Pétain nařídil všem státním úředníkům, aby *opakovali* dřívější povinné prohlášení, že nejsou svobodní zednáři, a potom následovala záplava slavnostních veřejných přísah. „Můžete být se mnou, nebo proti mně,“ tvrdil, „a tahle myšlenka platí především pro úředníky státu.“ Pokračovala „inflace přísah“ a to si vyžádalo absurdní zákon z roku 1942, jenž skutečně stanovoval, kdy se může legálně vyžadovat přísaha.²³

Lavalův návrat k moci znamenal konec Darlanova projektu správní reformy, ale neudělal nic s omezením moci státu. Jako muž Třetí republiky byl Laval naopak mnohem šťastnější než Darlan, když mohl pracovat se starými institucemi a jejich funkcionáři, a méně

usiloval o změnu. „Zpátky do Třetí republiky“ zněla rozčilená stížnost pétainistů, kteří přišli o iluze a viděli, jak bledne jejich naděje na domácí revoluci. Protože byl zaměřen na zahraniční politiku, Laval potřeboval podřízené, jež budou spravovat francouzské záležitosti bez zmatků, efektivně a dostatečně bezproblémově, aby získal respekt Němců.

Ale státní úředníci, jimž se během počátečních měsíců okupace podařilo tak šikovně si udržet, a dokonce posílit svou moc, nyní zjistili, že cena za zachování tohoto úspěchu rychle roste. Začalo to před návratem Lavala k moci spoustou útoků na německý personál, jež následovaly po přepadení Sovětského svazu. Krize z podzimu 1941 by ovlivnila německo-francouzské vztahy mnohem méně, kdyby se do toho nezamíchal Hitler. Bylo to na jeho naléhání, aby se proti Francouzům podnikla masivní odvetná opatření, což vyvolalo první vážnou roztržku s Vichy. Z pohledu vlády bylo ovšem důležité obnovit francouzskou kontrolu nad soudním systémem. Jestliže někdo bude chtít zastřelit Francouze, měl by to být zase Francouz. To byl důvod, proč bylo Vichy tak horlivé dělat za Němce jejich špinavou práci a ustavilo speciální soudy, které měly vyhledávat a soudit komunisty a ostatní podezřelé.

Jakmile se Francouzi vydali tímto směrem, nikdo nevěděl, k čemu by to mohlo vést. Francouzsko-německá smlouva o udržování pořádku z léta následujícího roku byla dokonce ještě výmluvnější v tom, jak daleko mohou státní úředníci jít kvůli zachování státní suverenity. Udržování veřejného pořádku bylo nejdůležitější rolí francouzského státu, kterou Němci kontrolovali, zejména když se převážně republikánské policejní síly ukázaly být solidně spolehlivým partnerem. Ze stejného důvodu bylo pro Vichy životně důležité si je udržet ve vlastních rukou. Francouzský vyjednaváč René Bousquet, jenž to měl zařídít (vycházející hvězda a kdysi nejmladší prefekt ve Francii), byl Lavalem ustaven do funkce generálního tajemníka policie. Bylo známkou jeho vrcholného sebevědomí, že jednal za francouzskou stranu pouze on sám. HSSPF Carl Oberg prezentoval společně se svými kolegy ze SiPo/SD Knochenem, Lischkou a Hagenem německé požadavky. Bousquet nebyl ideologem pravice, jeho politické kořeny byly v radikálně socialistické tradici meziválečné Třetí republiky. Pro Bousqueta a Lavala bylo jedině důležité dosažení dohody

s SS, která by znamenala vrácení autonomie francouzské policii – „nejvýraznější znak suverenity její vlády“, jak se vyjádřil – a dostala na okraj dění nebezpečné přicházející amatéry, jako byl samozvaný Darquier de Pellepoix, nový generální komisař pro židovské záležitosti.²⁴

Kvůli tomu byl připraven hrát hazardní hru. Sebevědomému a rozvážnému Bousquetovi se podařilo přimět Oberga k souhlasu, že francouzská policie nebude muset předávat vězně nebo dodávat Němcům rukojmí. Na oplátku zašel dál proti instrukcím, které mu dal Laval v otázce deportace Židů. V polovině června spolupracoval v Paříži při velkém zátahu na Židy narozené v zahraničí a v následujícím měsíci na tomtéž v neokupované zóně. Pétainovy instrukce zněly, že francouzská policie nebude hrát žádnou roli při jejich uvěznění, a Bousquet přesto nabídl pomoc a s pokrčením ramen reagoval na protest francouzských duchovních s klasickým byrokratickým odmítnutím, když říkal, že „rolí veřejného mínění je rozvířit samo sebe a rolí vlády je rozhodnout se“. Jako vždy znepokojena otázkou suverenity dělala vláda striktní rozdíl mezi francouzskými a cizími Židy. Díky Bousquetovým neústupným příkazům policie vykonávala práci za Němce a dělala zátahy na cizí Židy. Bousquet byl posedlý tím, aby zajistil, že francouzská strana dodá dohodnuté počty, a proto připomněl prefektům nutnost deportovat nejen dospělé, ale i děti. Němci tuto záležitost projednali a rozhodli, že mohou být poslány také. Výsledkem bylo, že mezi těmi, kdo byli posláni do Osvětimi, se nacházelo více než 2 600 dětí ve věku od dvou do šestnácti let.

Velitel SS ve Francii Oberg byl mnohem realističtější než „specialisté na Židy“ a blahopřál Bousquetovi, že „francouzská policie splnila úkol, za který si zaslouží uznání“. Zátahy ukázaly, že se na ni dá stále spolehnout. Oberg si byl vědom, že díky požadavkům ofenzivy na východní frontě je počet Němců ve Francii na svém horním limitu. Počet vojáků určených pro výkon okupace klesl během několika měsíců ze 100 000 na 40 000 a pod přímým Obergovým velením byly ve Francii méně než 3 000 německých policistů. Jelikož Bousquet měl k dispozici 47 000 mužů, spolupráce byla samozřejmě dobrou myšlenkou. Jak měly ukázat události v následujícím roce, bez spolupráce francouzské policie by cílené masové deportace skutečně nešlo provést. Pesimistický, ale vždy realistický Bousquet považoval

aktivní pomoc Obergovi za jedinou alternativu, jak nesklouznout do „naprosté podřízenosti“.²⁵

Krok za krokem byl tento inteligentní státní úředník sváděn na cestu stále intenzivnějších represí. Ačkoliv Oberg ve skutečnosti odporoval svým nadřízeným – Himmlerovi a Hitlerovi – aby dále neoslaboval Pétaina, německá politika masových poprav a zátahů pokračovala a vyvolávala hněv francouzského veřejného mínění. Situace se ještě mnohem více zhoršila na začátku listopadu 1942, kdy Němci reagovali na vylovení Spojenců v severní Africe vstupem do dosud neokupované zóny a zesílením dohledu nad celou zemí. Jak se požadavky Němců zvyšovaly, Bousquetova reakce byla vyjednávat a pak trvat na tom, že francouzská policie bude moci provádět operace sama. Oberg nebyl protektorem jako kdysi, nacházel se pod tlakem Berlína, že tráví v Paříži příliš mnoho času, a Himmler ho kritizoval, že je příliš „diplomatický“ a málo tvrdý. Je pravda, že to byla přímá intervence Himmlera i Hitlera, která dotlačila Bousqueta do nových extrémů během takzvané bitvy o Marseille.²⁶

Ve skutečnosti to spíše než bitva bylo první masivní zničení města v Evropě. Když mluvil o více než dva roky později s Masurem, Himmler vypadal, že je hrdý na to, co se tam odehrálo. „Během naší okupace vládl ve Francii zákon a pořádek, ačkoliv jsem tam měl jen 2 000 německých policistů,“ řekl mu. „Všichni měli práci a všichni měli co jíst. Pouze *nám* se podařilo vyčistit přístavní oblast Marseille, zavést tam zdravé podmínky a zřídit zákon a pořádek, tedy něco, co žádná francouzská vláda nikdy nedokázala.“ A bylo pravdou, že ani Vichy, ani Němci nikdy neměli rádi toto město, zejména labyrinty a nekontrolovatelné uličky kolem Vieux-Port, které byly domovem německých dezertérů, židovských uprchlíků a *résistants*. Jednoho večera na začátku prosince 1942 vybuchla před hotelem Astoria mezi La Canabière a bulvárem Garibaldi malá bomba a o několik hodin později explodovala další vedle německého auta před hotelem De Rome et Saint-Pierre. Obě byly namířeny proti Němcům, ale nebyly žádné oběti kromě několika zraněných kolemjdoucích. Přesto Němci zavedli zákaz vycházení a začali pátrat po odbojových buňkách. Třetí exploze zranila 3. ledna před německým vojenským nevěstincem několik z těch, kdo byli uvnitř, a další výbuch před hotelem Splendid poranil dva lidi, z toho jednoho smrtelně. To vedlo k vy-

hlášení stanného práva německým vojenským velitelem. Když se Himmler o těchto událostech dověděl, vyčetl Obergovi, že nepřítáhl víc svěrák. Hitler prý byl „mimořádně ustaraný a nešťastný“ a chtěl, aby se celý Vieux-Port ihned evakuoval a pak srovnal se zemí. Přiletěl tam Kurt Daluge, velitel německé policie, a byla tam poslána jednotka SS, aby převzala vedení. Mezitím armáda informovala Vichy, že francouzská policie a četnictvo budou zařazeny pod německé velení. O několik dní později byl přes Lavalovy protesty vyměněn regionální prefekt M. Rivalland a do Marseille dorazila jednotka SS, čítající několik tisíc mužů.²⁷

Laval a Bousquet se zoufale snažili znovu získat kontrolu nad situací, protože tento nový vývoj byl výsměchem požadavkům Vichy na suverenitu. V Paříži se proto v nepřátelské atmosféře uskutečnila dramatická a napjatá jednání – francouzských státních úředníků vedených Bousquetem na jedné straně a Oberga a dalších představitelů německých SS a policie na straně druhé. Oberg přečetl Himmlerův dopis, v němž se uvádělo, že Hitler chce vyčistit Marseille kvůli zdraví budoucí Evropy. „Je to rakovinový nádor Evropy, útočiště mezinárodního podsvětí (la pègre internationale) a *quartiers* kolem Vieux-Port se musí zbourat.“ Francouzi tomu mohli stěží uvěřit. Ani tomu, že by asi 40 000 lidí mělo být posláno na sever, aby byli prověřeni v koncentračním táboře. Neexistoval dosud žádný precedens pro kolektivní trest takového rozsahu v západní Evropě, zejména když se vezme v úvahu poměrná nevýznamnost explozí. Ačkoliv příkazy zněly nezpochybnitelně, Bousquet vyjednával. Poukázal na nepředvídatelné odezvy takové události, obtížné zajištění bezpečnosti německých vojáků a také na nebezpečí spojené s organizací transportu tak velké skupiny lidí přes celou zemi. Jeho požadavek na měsíční odklad Němci odmítli. Ale nakonec se on a Laval rozhodli trvat na tom, že jestli se musí operace provést, měla by to udělat francouzská policie a otázka, kdo má být deportován nebo uvězněn, by měla být ponechána také na ní. O tři dny později, 16. ledna, k tomu dal Berlín souhlas a během necelého jednoho týdne přijelo do Marseille 12 000 francouzských policistů, aby provedli dosud největší operaci toho druhu ve Francii. Jeden a půl dne prohledávali ulice dům od domu, kontrolovali průkazy totožnosti 40 000 místních obyvatel a téměř 6 000 jich uvěznili. Uprostřed akce řekl Oberg Bousquetovi, že vy-

buchla další bomba a všech 40 000 lidí se bude muset deportovat na sever do tábora u Compiègne, jak zněly původní plány. Když Bousquet protestoval, další kolo diskuzí skončilo dohodou, že Němcům budou předáni všichni cizinci bez řádných dokladů a také Němci a Italové nalezení při zátahu. Většina z deportovaných – téměř 1 600 – byli středoevropští židovští uprchlíci, jež Obergovi esesmani nahnali do železničních vagonů. Oberg spolu s Bousquetem osobně vlak před odjezdem zkontrolovali a Bousquet dovolil hrstce lidí vystoupit. Těm, co takové štěstí neměli, cesta trvala téměř jeden a půl dne. V době, kdy vlak přijel do cíle, někteří z nich již zemřeli. Zbytek obyvatel Vieux-Port byl umístěn ve starém francouzském vojenském táboře a jejich byty byly vypleněny a systematicky zbourány místní soukromou firmou. Pak začalo ničení celé čtvrti. Trvalo víc než dva týdny a skončilo až 17. února, dokdy bylo na ploše 14 hektarů vyhozeno do vzduchu víc než 1 400 budov.²⁸

Těžko si lze představit větší test ochoty Vichy vykonávat německé rozkazy než tento naprosto nesmyslný a ohromný akt vandalismu a vraždění. Není nijak překvapivé, že když se Himmler v dubnu s Bousquetem setkal, popsal ho jako „dokonalého kolaboranta v rámci policejní spolupráce“. Ale je pravda, že od této události již začala morálka francouzské policie postupně upadat a SS přestávalo Bousquetovi věřit. Někteří lidé říkali, že ho nechávají ve funkci jen pro nedostatek jiných alternativ. Jedním z hlavních problémů byly pracovní podmínky. Přestože Vichy bylo na policii silně závislé – k chytání svých nepřátel (skutečných i domnělých), ke sledování veřejného mínění, a dokonce k dohledu nad samotnými Němci – nepodařilo se mu policisty dostatečně odměňovat za značně vyšší pracovní zátěž, se kterou se museli vyrovnat. Mnohé stanice zůstávaly nedostatečně vybavenými, podfinancovanými blechárnami, jež byly všechny příliš zranitelné před útoky, když se začal projevovat odboj. Po německém obsazení neokupované zóny bylo navíc vedle těchto starostí pro policisty složitější tvrdit, že nejednají z pověření Němců. Oberg nyní často vydával rozkazy přímo francouzským důstojníkům četnictva a mezi nimi a SS se konaly každotýdenní porady.

K tomu Sauckelovy nájezdy na pracovní síly testovaly loajálnost státních úředníků až na samou hranici. Když policie dostala rozkaz uvěznit zahraniční Židy a komunisty, byla spolehlivá, ale už neo-

chotněji reagovala, když měla po zavedení povinné pracovní služby v únoru 1943 pronásledovat *réfractaires*. Bylo to přibližně v této době, kdy dorazily zprávy o spojeneckém vylodění v severní Africe a o sovětském vítězství u Stalingradu, a teď měli mnozí „pétainisté první hodiny“ možnost o tom znovu uvažovat. Dřívější tenisová hvězda a wimbledonský vítěz Jean Borotra, jenž byl ve Vichy šéfem pro sport a chtěl navrátit Francii do pozice národa sportovců, byl zatčen gestapem, když se pokoušel utéct do zahraničí, a poté ho poslali do koncentračního tábora v Německu (kde přežil válku). Mladý François Mitterrand se již obracel k odboji, ačkoliv ho vichystický režim vyznamenal.

Mnozí francouzští státní úředníci si byli ve skutečnosti velmi dobře vědomi toho, že alternativní zdroj legitimacy se objevil v Algiers, kde spojenci uznali Výbor národního osvobození, a v severní Africe a na Korsice se začalo s organizováním čistek „nevhodných“ byrokratů. De Gaulle byl nyní usídlen jenom přes Středozemní moře. V červnu se Laval v rozhlasovém vysílání ironicky zmínil o státních úřednících, kteří „zpytují své svědomí“. A dělalo jich to čím dál víc. V říjnu spisovatel Georges Bernanos pohrdavě napsal:

Během posledních šesti měsíců jsme byli svědky skutečné epidemie přeměn mezi vichystickými funkcionáři... Kdyby úředníci Říše římské byli hromadně obráceni na křesťanství, nad Kapítolem by vládl kříž již dlouho před Konstantinem a Nero, vyučen v našem svatém náboženství zbožnou Agrippinou, by možná svůj život skončil v nějakém klášteře. Ale pro státní úředníky, o kterých mluvím, není mučednictví posláním, je to to nejhorší z možných řešení... Jejich svědomí státních úředníků překročilo oceány, aby přispěchalo chránit ohroženou svobodu, ale jejich těla státních úředníků zůstala tam, kde byla...²⁹

MILICIONÁŘSKÝ STÁT

Když Němci ztratili důvěru ve francouzskou policii, začali se po podpoře poohlížet jinde. Měli obavu ze vzestupu makistů a ze slabé reakce četnictva na tyto „teroristy“ a přestávali dodržovat předchozí dohody s Bousquetem, které omezovaly jejich zapojení do francouzských policejních záležitostí. Například Němci v roce 1943 uvěznil

z politických důvodů téměř 35 000 lidí a francouzská policie méně než 10 000. Vyzvali Vichy, aby působilo energičtěji při odstraňování těch, kteří byli „nedostatečnými kolaboranty“, a požadovali, aby do funkcí byli dosazeni jejich vlastní kandidáti. Z Paříže přišel Phillipe Henriot jako ministr informací a propagandy. Pokud jde o Bousquetovu policii, ta získala soupeře vytvořením polovojenských *miliciens* Josepha Darnanda, bývalého člena Deloncleova Cagoule, blízkého Pétainova spolupracovníka, fanatického proněmecky smýšlejícího člověka, jenž se v létě 1943 stal důstojníkem zbraní SS.³⁰

Darnand získal svou pověst jako muž akce a mottem jeho Service d'Ordre Légionnaire (SOL), který založil v roce 1941, bylo „proti apatii, za nadšení“. Podobně jako SS měl v oblibě elitářství nacionalistů – i proti národu, kdyby k tomu došlo. „Jsme předurčeni k tomu, abychom zachránili Francii navzdory veřejnému mínění,“ prohlásil, „pokud to bude potřeba.“ Odešel by bojovat na východní frontu, kdyby mu Oberg neřekl, že ho potřebuje ve Francii. Společně s Lavalem založil milici – organizaci vytvořenou podle modelu nacistické strany – aby do Vichy vlil nějakou dynamiku poté, co Pétain zamítl jeho myšlenku masové strany. Vyrostla ze staré SOL, ale Němci ji brzy využívali při operacích proti odboji.

Svémi nekonečnými výzvami k akci, nedůvěrou k autoritám, svou ukvapeností, brutalitou a čirou hloupostí byla milice klasickou polovojenskou reakcí na kritickou situaci. V červnu 1943 měla asi 30 000 členů, z nichž jen asi polovina vykonávala aktivní službu na plný úvazek. Příslušníci nosili hnědé košile, modré kabáty a široké barety a většina z nich byli velmi mladí lidé a vesměs pocházeli z prostých poměrů. Někteří z nich zřejmě věřili ideám, jiní byli odsouzení zločinci hledající cestu, jak se z toho dostat, a další do milice vstoupili prostě jen proto, aby je neposlali do Německa na práci. Policie je nepovažovala za nic jiného než za kriminálníky a údajně čekala na „první příležitost k zardoušení milice“. Milicionáři zase měli pocit, že kariérní státní úředníci již nejsou ideologicky důvěryhodní a měli by být vyhozeni. Začátkem prosince 1943 jedna jejich skupina zabila dřívějšího Bousquetova politického patrona Maurice Sarrauta, a tudíž urychlila konečnou roztržku mezi Bousquetem a režimem. Bousquet odstoupil z funkce a na konci měsíce byl Darnand jmenován generálním tajemníkem pro udržování pořádku. Na své první

schůzce s velitelem četnictva si stěžoval na pasivitu četníků a vyzýval je, aby se stali „fanatickými a horlivými revolucionáři, jako je milice“.³¹

Státní monopol na použití síly – vždy omezovaný okupací – se nyní rozpadl a Francie stála před anarchií a občanskou válkou. Byl to stejný příběh jako všude jinde v Evropě – například v Itálii nebo v Řecku – kde se německé zbraně dostaly do rukou vražedných odřídů a protikomunistických band. Násobil se počet loupeží, protože se zaměstnávali kriminálníci oblečení do policejních uniforem, a těžko se dalo říct, kdo je pravý a kdo falešný. Mnoho konzervativců vystrašil také vzestup odboje. Charles Maurras – jako apoštol pořádku a disciplíny – v únoru 1944 napsal, že „nejlepší reakcí na hrozby teroristů je vystavit je legitimnímu protiteroru“. Když jedna odbojová skupina, převlečená za milicionáře, zabila ministra informací Henriota a jeho manželku v jejich pařížském bytě, milice odpovíděla atentáty na řadu známých francouzských židovských politiků a intelektuálů včetně Victora Basche, prezidenta Ligy za práva člověka, a bývalého ministra Georgese Mandela. Milice se přesunula do původní okupované zóny, zřídila si centrálu v Paříži a kvůli své vlastní ochraně pracovala po boku Němců – v Dijonu byla městská jednotka známá jako „Milice SD“. Během první poloviny roku 1944 milicionáři chytali dezertéry a *réfractaires* a francouzským prefektům přikázali, aby si přestali stěžovat na jejich zločiny.

Darnadův vzestup vyvolal skutečnou krizi státu. Zejména po schválení nových zákonů v dubnu 1944 předala policie moc do jeho rukou a dovolila mu obcházet normální soudní kanály. Vyzýval policii, aby sloužila „bez dodatečného přemítání nebo mentálních zábran“. Ale přes jeho úspěch ve jmenování spolehlivých milicionářů do důležitých funkcí padaly takové výzvy na hluché uši. Týden po dni D opustila téměř jedna třetina četníků v Auvergne své posty a většina z nich se připojila k makistům. Milice byla stále více izolovaná a nenáviděná a začínala se bát odplaty, která přijde s osvobozením. Proto když Němci konečně na podzim roku 1944 odešli z Francie, provázelo je několik tisíc milicionářů se svými rodinami, jež se vydali na dlouhou pouť do Sigmaringenu, malého města na horním toku Dunaje a posledního sídla Pétainovy vlády. Mnozí z nich se nechali naverbovat do divize zbraní SS Charlemagne a skončili v bojích pro-

ti Rudé armádě v Polsku. Několik jich bylo mezi těmi posledními vojáky v Berlíně, kteří se tam na konci dubna 1945 vzdali.³²

Milice vyhovovala jejich impulzivní radikálnosti, krutosti a nedostatku politického realismu. Francouzští policisté a státní úředníci byli opatrnější a předvídavější a v tuto chvíli se posunuli do postoje *attentisme*. Ten jim dovoloval sdílet se svými krajany radost z konce okupace, jíž více či méně věrně sloužili. Ačkoliv bylo veřejně poníženo mnoho žen a ostříhali jim vlasy kvůli tomu, že se stýkaly s německými vojáky, a ačkoliv někteří ctihodní politici a kulturní ikony museli po osvobození čelit vyšetřování a soudním procesům, čistky mezi státními úředníky umožnily řadě postav Vichy vyváznout bez úhony. René Bousquet dostal minimální trest, blahopřáli mu k jeho roli v odboji a prožil výnosnou kariéru v bankovníctví a v novinách. Maurice Papon, generální tajemník prefektury Girondine, se v době alžírské války stal vysoce kontroverzním šéfem policie v Paříži, politikem a ministrem a až v letech 1997–8 byl odsouzen za svou roli při deportaci Židů z Bordeaux.

Dlouhá kariéra těchto politiků nabízí klíč k dynamice válečné kolaborace ve Francii. Francouzi nebyli národem kolaborantů, ačkoliv zpočátku tato myšlenka mnoho lidí přitahovala. Pétainova vláda byla nejprve populární, protože se zdálo, že slibuje obnovení pořádku po chaosu porážky. Nejméně trpěliví s ní byli ti na extrémní pravici, kteří Národní revoluci podezřívali, že je ve skutečnosti spíše maskovanou obnovou starých pořádků než fašistickým zúčtováním s minulostí, jak si to přáli. Nejpozději koncem roku 1941 – krize nepřátelství byla přelomem, ale nedostatek potravin roztržku zvýraznil – se francouzská veřejnost od Vichy odvrátila. „Veřejné mínění se zdá být pro vládu velmi nepříznivé,“ hlásil prefekt ten rok v říjnu z Puy de Dôme. Státní správa, stále víc oddělená od názorů francouzského lidu, zůstala věrná ideálům kolaborace a reagovala pozitivně dokonce i tehdy, když Němci výrazně zvýšili své požadavky. Mezitím se velké počty Pétainových stoupenců připojily nějakým způsobem k odboji, a tak zajistily hladký přechod do poválečné Čtvrté republiky.³³

Poslední zoufalý pokus Vichy o obranu francouzské suverenity závisel stále více na jeho ovládnutí policie. Sami Němci velmi dobře chápali, že efektivnost policie – podobně jako ostatních státních

úředníků – závisela na podpoře veřejnosti a ta se pod vlivem rostoucího násilí postupně vytrácela. Na jaře roku 1944 režim potřeboval pomoc milice, aby se udržel u moci, zatímco četnictvo se setkávalo se „skutečným spiknutím mlčení“, kdykoliv se pokoušelo přijít na stopu „teroristům“. Většina státních úředníků se těšila na to nevyhnutelné a Pétain – většinou země posuzován stále se sympatiemi – ztratil jako vůdce národa věrohodnost. Legitimnost se místo toho již dlouho shromažďovala kolem těch postav v severní Africe, které se triumfálně vrátily do centrální Francie v létě 1944 s anglo-americkými armádami.³⁴

14. Východní pomocníci

Byla kolaborace jen iluzí, zrozenou z německé lhostejnosti? Byla vůbec možná v regionech, které chtěli nacisté vymazat z mapy a přeměnit na zóny německého usídlení? Někteří Poláci tvrdili, že jejich země je jako jediná v Evropě bez kolaborantů. Poukazovali na to, že na rozdíl od Čechů se Němcům bránili, a i když kvůli tomu trpěli, alespoň si zachovali čest. V lednu 1945 se odbojová Zemská armáda chlubila: „Polsko je přirozeně antifašistickou zemí. V naší zemi není žádný Hácha, Quisling nebo Vlasov a žádná profašistická strana.“ Ve stejném roce ho jeden polský novinář popsal jako „morálně nejčistší ze všech zemí, které žily pod nacistickou okupací“.¹

Morálka nebyla ve skutečnosti tím hlavní problémem a je těžké říct, jestli se Poláci chovali lépe nebo hůře než někdo jiný, kdo by se ocitl ve srovnatelně strašných podmínkách. Ovšem nedávná odhalení polské spoluúčasti na protižidovských masakrech v roce 1941 diskuzi o tamější etice v době války poněkud zkomplikovala. Podstata je v tom, že stejně jako ve francouzském případě to byla německá politika, která definovala možnosti – a v polském případě reálná příležitost ke kolaboraci neexistovala s ohledem na Hitlerovo rozhodnutí zničit vlastní polskou identitu. Navíc byla exilová vláda generála Sikorského v zahraničí uznávána již od konce roku 1939. Sikorského vláda velela více než 80 000 vojákům jenom ve Francii a také velkým leteckým silám, třem torpédoborcům a uznávaným tajným službám. Také založila odbojové hnutí v okupovaném Polsku – Delegaturu vlády – a mnozí státní úředníci (například zástupce varšavského starosty), kteří pracovali po boku Němců, si zajistili souhlas Delegatury předtím, než s tím začali, právě proto, aby se vyhnuli stigmatu kolaborace.²

Byl tam skutečně velmi krátký náznak – je těžké říct, jak vážný – že Němci uvažovali o ustavení polské loutkové vlády. V polovině září, než Hitler definitivně rozhodl o osudu Polska, uvěznilo gestapo veterána a vůdce Rolnické strany a trojnásobného předsedu vlády Wincentyho Witose a nabídl mu, že ho propustí, když bude spolupracovat. Witos odmítl, podobně jako to udělal při řadě dalších příležitostí. Ale ačkoliv se potom německá politika radikálně změnila, jiní Poláci se samozřejmě i dál cítili připoutáni k Berlínu stejně jako ve třicátých letech, a dokonce ještě předtím – proněmecké tendence v polské politice se táhly příliš daleko do minulosti na to, aby zmizely přes noc. Mnozí lidé vzpomínali na první světovou válku, kdy ústřední mocnosti vyhlásily nezávislé Polsko. Władysław Studnicki, nástupce velkého obhájce polsko-německé spolupráce z první světové války Józefa Piłsudského, byl zapojen do německo-rakouského prohlášení v roce 1916 a nyní tlačil Němce, aby zase ustavili polskou vládu, takže by mohli využít polskou armádu proti Sovětům.³ Méně jednoznačný byl osud dalšího pilsudčického, Leona Kozłowského. Byl uvězněn a mučen ve vězení Lubjanka v Moskvě, pak uprchl na západ a na tiskové konferenci uspořádané Němci v lednu 1942 předpovídal, že Sověti válku prohrají. Záměrně se vyhnul proněmeckým vyjádřením, ale i tak existovaly spekulace, že ho Němci připravovali na vedení kolaborantské vlády.⁴

Je pravda, že v roce 1942 téměř nikdo v Berlíně o takové věci neuvažoval, neboť úmysly Říše s Polskem směřovaly úplně jinam. Až po Stalingradu došlo k tomu – a dokonce i tehdy jen vyhýbavě a bez nejmenší reálné přesvědčivosti – že myšlenka podpory společného polsko-německého tažení proti bolševismu začala Němce přitahovat. Zejména Goebbels a Hans Frank chtěli využít šoku, jenž se rozšířil Polskem, když byly v katyňském lese odhaleny hroby polských armádních důstojníků, zavražděných NKVD, a členové Polského červeného kříže byli mezi cizími soudními znalci, novináři a dalšími, kteří byli pozváni na místo nálezu. Dokonce i když byli dopadeni zbývající Židé ve varšavském ghettu, Hans Frank se pokoušel změnit kurs tímto směrem. V Generálním gouvernementu byla oficiálně uznána polská Ústřední rada veřejné prosperity a Frank chtěl od jejího prezidenta Adama Ronikiera, aby působil jako jeho prostředník při jednání s polskými politiky. Ronikier to odmítl, ale Frank se

nenechal odradit. V červnu 1943 řekl Hitlerovi, že by se Německo mělo vzdát „neužitečné ideologie a falešně chápané nadřazenosti“ a místo toho by mělo zvýšit potravinové příděly, zlepšit podmínky pro polské dělníky v Říši, skončit s veřejnými popravami žen a dětí a omezit používání teroru.⁵

Frank udělal v Generálním gouvernementu celou řadu veřejných gest ve směru více propolské politiky. Jako vášnivý amatérský klavírista otvíral v Krakově nové Chopinovo muzeum. (Teprve později se dověděl, že ta fenomenální mladá dívka, jíž se dostalo té cti zahrát pro něj na původním Chopinově klavíru, byla poloviční Židovka.) Veřejně poděkoval polským rolníkům za jejich tvrdou práci, otevřel jedno divadlo a zveřejňoval letáky s výzvami Polákům, aby podporovali Němce proti Sovětům. Krakovský guvernér se dokonce zúčastnil slavnostní vzpomínky na polské vojáky, kteří zahynuli při tažení v roce 1939. Ale Hitler se nedal přesvědčit a ještě důležitější bylo, že ani Poláci. Jejich nenávisť k Frankovi byla v tu chvíli příliš velká na to, aby věřili tomu, co říká, a na konci ledna 1944 unikl o vlásek, když byl jeho vlak kousek od Krakova vyhozen do vzduchu.⁶

Jak víme, Němci si nejen připojili západní část země, ale také počítali s tím, že nakonec zaberou i Generální gouvernement. Za takových okolností vůbec nebylo možné, aby se nějaký polský Pétain vůbec objevil. A existují ovšem dobré důvody, proč by nacisté mohli brát model okupace na bázi spolupráce (jenž Němci uplatňovali v Polsku za první světové války) mnohem vážněji. Protože stejné ekonomické a administrativní tlaky, které nutily Říši silně spoléhat na státní úředníky při uskutečňování okupace v západní Evropě, platily v Polsku také. Polská státní správa v Generálním gouvernementu vlastně po roce 1939 velice rychle rostla. Frank po válce odhadoval, že v určitou dobu tam bylo přibližně 250 000 polských státních úředníků, kteří přijímali příkazy od asi 40 000 německých funkcionářů. Když vyloučíme zaměstnance dráhy a pošty, počet Němců se pohyboval mezi 7 300 v roce 1940 a 14 753 o čtyři roky později, dohromady s 50–60 000 příslušníky SS a policie a s dalším až půl milionem vojáků. Protože nepoměrně vyšší počet Němců byl umístěn ve velkých městech – a jejich koncentrace tam rostla, jak se zemí stále více šířily nepokoje – Frankovi státní úředníci v mnoha oblastech záviseli na Polácích ještě víc, než naznačují tato čísla. A to

přesto, že podle vlastních předpisů museli používat pro státní záležitosti pouze Němce. Příliš pozdě zjistili, jako většina imperiálních mocností, že jim prostě chybí lidé na to, aby mohli dělat všechno sami.⁷

Na polském venkově odrážela naprostá brutalita Frankova režimu jeho vratké ovládnání země. Například ve venkovském okrese Janow řídilo oblast, jejíž populace v době války kolísala mezi 150 000 a 200 000 lidí, jen 50 německých státních úředníků podporovaných asi 500 policisty. Pomáhalo jim zhruba 1 500 polských státních zaměstnanců – většinou učitelů, městských a vesnických úředníků, lesníků a pracovníků potravinové správy. Poláci vybírali daně, dohlíželi na sklizeň, distribuovali potraviny a poštu, vydávali doklady totožnosti, udržovali veřejné komunikace a pečovali o uprchlíky. (Nezmiňuji desítky tisíc Poláků a Židů, kteří stavěli silnice, kopali zavlažovací kanály a protitankové příkopy a v děsivých podmínkách těžili kámen.)⁸

Na rozdíl od západní Evropy Němci od úplného začátku spoléhali na teror, aby Poláky udrželi v potřebných mezích. Polští státní úředníci mohli být v případě partyzánských útoků zastřeleni jako rukojmí nebo posláni do koncentračního tábora. Současně byly volené funkce nebo samosprávné instituce jako družstva buď zrušeny, nebo řízeny lidmi jmenovanými Němci. Zejména šlechtici byli pozorně sledováni a jejich nemovitosti byly pod přímým německým dohledem, nebo byly prostě zabaveny. Státní byrokracie byla cílem opakovaných čistek a dostali se do ní německy hovořící uprchlíci z připojených území západního Polska a také několik Ukrajinců a etnických Němců. Nejprve se zdálo, že tato opatření fungují z pohledu Němců uspokojivě. Novější podrobnější studie situaci popisují jako „všeobecný soulad“ – přinejmenším do roku 1942. Mnozí polští státní úředníci se po útoku na Polsko poslušně vrátili ke své práci, zatímco zástup nových zájemců lákaly úřednické přiděly nebo naděje, že se vyhnou pracovnímu nasazení či jiným povinnostem.⁹

Stav země byl tak ubohý a bylo tak málo alternativ, že tato práce zůstávala atraktivní ještě dlouho potom, co se jasně projevila německá bezohlednost k těm, co ji dělali. Zvláště zranitelní byli úředníci zodpovědní za sklizeň plodin. „Pamatuj si, jak v Krasniku *kreislandwirt* řval: Vy polské svině, zapomeňte na Polsko. Ten, kdo nesplní

kvótu, půjde do (koncentračního tábora) Majdanku!“ vybavoval si jeden člen výboru pro kvóty potravin. „Před našima očima bylo pět starostů malých vesniček uvězněno, protože jejich vesnice nezvládly splnění stanovených kvót. Během týdne všichni zemřeli.“ Protože se báli takového zacházení, kdyby neuspěli, vesničtí starostové byli agresivní a vulgární k sedlákům, mezi nimiž se šířil strach. „Dnes je poslední den pro dodávku kvóty obilí,“ napsal jeden polský doktor v listopadu 1940. „V průběhu celého dne přijíždějí do města koňské povozy plné obilí. Farmáři mají strach z vězení, a proto přivázejí své kvóty včas.“¹⁰

Ale v roce 1943 byl známkou nové nálady obracející se trend ve válce, vzestup počtu zločineckých band a ozbrojených odbojových oddílů v lesích. „Žádný starosta, tajemník, představitel obce nebo jeho zástupce by neměl za mnou chodit s tím, že ho lidé neposlouchají,“ varoval jeden okresní funkcionář v lednu 1943. „Požadují od nich, aby byli schopni uplatnit svou vůli za jakýchkoliv okolností.“ To už nebylo možné, protože ti stejní funkcionáři se nyní museli bát vedle Němců ještě něčeho jiného. Venkovem se šířilo násilí – původně byl mnohem bezpečnější a klidnější (pokud člověk nebyl Žid) než města a mnohem méně poznamenán Němci. Četné partyzánské útoky s sebou přinesly odvetné „pacifikační“ nájezdy Němců, za nimiž zůstávaly desítky doutnajících vesnic a tisíce mrtvých obyvatel. Stejně jako ve Francii se brutalita okupace s blízcím koncem zvyšovala, podrývala morálku a efektivnost státních úředníků, ničila to málo, co zbylo z „pružného přístupu“ Hanse Franka, a nutila Němce stále více spoléhat na SD, policii a wehrmacht.

UDRŽOVÁNÍ POŘÁDKU NA VÝCHODĚ

Zajištění spolupráce místní policie a pomocných jednotek na okupovaných východních územích bylo pro Němce důležité z jednoho hlavního důvodu a tím bylo konečné řešení. Himmlerovy jednotky – a především několik tisíc mužů v *einsatzgruppen* SS – jež byly pověřeny zavražděním stovek tisíc lidí, z nichž mnozí žili v rozptýlených a vzdálených obydlených na ohromné ploše, byly závislé na pomoci jiných lidí. Ty získávaly na místě, dokonce ještě předtím, než to bylo ve druhé polovině července 1941 oficiálně povoleno. Ukázalo se, že

VYKOŘENĚNÍ

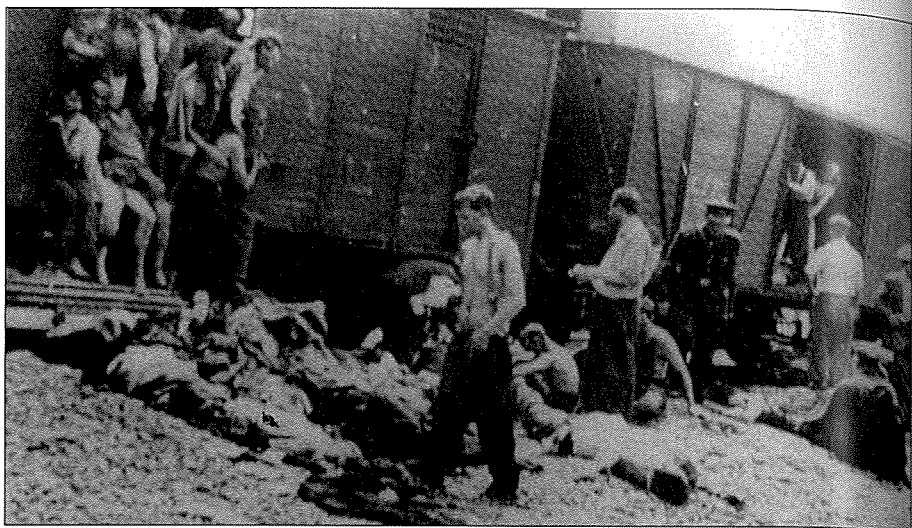


20. Hledání přístřeší v ghettu, Kovno, 1941



21. Cikáni deportovaní z Říše jsou drženi v táboře u Belzecu, 1940

VRAŽDĚNÍ



29. Mrtvá těla vykládaná pod dohledem rumunského policisty z vlaku smrti v Jasech, 1. července 1941



30. Deportovaní maďarští Židé pochodují přes Kamenec Podolský na popraviště, Ukrajina, 27. srpna 1941

není nijak obtížné je najít, protože dobrovolníci se brzy sami hlásili. Někteří z nich byli zločinci nebo bývalí komunisté, horlivě usilující prokázat Němcům svou spolehlivost. Jiní trpěli pod bolševickou vládou – zejména policisté, jež toužili po odplatě. „Lotyšští policisté měli všichni v krvi trochu sadismu,“ napsal německý úředník spravující provinční město Daugavpils (krátce předtím, než byl odvolán pro korupci, když se v jeho majetku našly kožešinové kabáty a stříbrné lžice po zavražděných Židech, desítky mýdel, leteckých bund a stovky cigaret). Ale přidalo se mnoho dalších, někteří ochotně, jiní aby unikli před hladem, zajetím nebo pracovním nasazením. V Polsku byli používáni k protižidovským operacím mladí muži, kteří byli odvedeni k pracovní organizaci Baudienst.¹¹

Členové pobaltských fašistických skupin byli zdrojem nadšených rekrutů a mnozí z nich nacisty ve svém zaslepeném antisemitismu a antikomunismu překonávali. Jejich vražedná činnost byla evidentní. Například ve Vilniusu – v jednom z velkých center židovské vzdělanosti – byly v blízkém výletním místě zavražděny tisíce Židů mladými muži, patřícími ke známé meziválečné polovojenské organizaci. Tito pistolníci, většinou ve věku mezi sedmnácti a pětadvaceti lety, eskortovali skupiny svých obětí přes policejní kontrolní stanoviště do lesa u Ponary, kde je stříleli v obrovských jámách, jež tam vykopali Sověti k uskladnění leteckého benzínu. Ty, kteří se pokusili uprchnout přes borové lesy, dopadli. Před zvědavými německými vojáky, jež se tam objevili a událost pozorovali, obhajovali své konání vyprávěním, co jim udělali bolševici.

Velkomyslný rasový idealismus nebyl jedinou motivací, existovalo také významné materiálové ocenění. Polský novinář Kazimierz Sakowicz byl očitým svědkem, jak se muži nad těly pod borovicemi dohadují. „Pro Němce představuje 300 Židů 300 nepřátel lidství,“ napsal Sakowicz, „pro Litevce to je 300 párů bot, kalhot a podobných věcí.“ Nebyli to jenom tito střelci, kdo měl výhody z takto získaných věcí. Jednou byly v blízké vesnici prodány hedvábné punčochy, potom to byly kožešiny, pyžama nebo zlato vylámané z čelistí obětí. Když desítky tisíc těl zaplnily jámy v písku a krajinou se šířilo toto zboží a také násilí – opilí gardisté občas začali střílet také Poláky nebo Litevce – vznikaly hádky a boje a přinejmenším v jednom případě byl jeden z popravčích sám donucen nosit Davidovu hvěz-

du a potom byl zastřelen, protože si vzal hodinky „patřící někomu jinému“. Když se ukázali vesničané, kteří chtěli koupit šaty, strážníci jim nabízeli, že z příští skupiny, co sem přijde, jim zastrelí Židy „správné“ velikosti.¹²

Vědci nedávno přišli s názorem, že poárijšťování západní a střední Evropy pomohlo získat souhlas s konečným řešením. Tento argument byl zveličován, protože ve většině západní Evropy prostě nebylo tolik Židů, ale je to mnohem logičtější v případě východní Evropy, kde byla židovská populace mnohem větší a převážně městská. Zde se jejich asimilace nedostala tak daleko nebo nebyla považována za tak nedílnou součást politické identity a životní úroveň zde byla mnohem nižší. Místní etničtí Němci v Maďarsku přivítali útok na Židy, k němuž došlo na jaře roku 1944, jakmile do země vstoupil wehrmacht. Podle jedné zprávy se „proces čištění ukázal být pro skupinu etnických Němců velice prospěšný“.

Na Ukrajině se šaty skupin Cikánů a Židů zavražděných německými ozbrojenými silami podobně nabízely místním etnickým Němcům. V původní carské židovské rezervaci ve východním Polsku a v západním Bělorusku v roce 1941 stále ve značné míře existovaly židovské *štetly* jako ostrovy městského života v moři křesťanských venkovanů. Mnozí Poláci ignorovali pokyny exilové vlády a těžili ze židovského majetku. „Případy masového loupení židovského majetku jsou výmluvným svědectvím pokračujícího morálního úpadku,“ varovaly jedny ilegální noviny v roce 1942. Ve městech, v oblastech, v úřadech, všude se obchodovalo. Ve venkovských oblastech mnozí sedláci oloupili Židy předtím, než je udali nebo sami zabili. Vůdce odboje jejich „demoralizace a zdivočení“ velmi znepokojovalo.¹³

„Město zaplavil dav rolníků, kteří hledali možnosti výhodné koupě, žádali o majetek a jménem Nejsvětější trojice slibovali, že ho po válce vrátí,“ vzpomínal si jeden z přeživších na den, kdy byli Židé vyhnáni z jednoho malého města. „Brzy odváděli kozy a krávy, které si Židé nemohli vzít s sebou.“ Rolníci se shromažďovali se svými vozy před *štetly* v očekávání masakru nebo vyhnání obyvatel, ve větších městech byla ghetta v době války vybrakována lupiči hned po opuštění. Na Ukrajině a v Bělorusku nakonec byly celé ulice, čtvrti, a dokonce celá města a vesnice po měsíce prázdné, domy byly vyrabované nebo se používaly jako skladiště.¹⁴

Sedláci nebyli sentimentální a okrádání těch, kteří již své věci nemohli používat, pro ně neznamenal automaticky podporu Němců nebo jejich názorů. „Nebyla to otázka přímočaré nenávisti nebo tradičního antisemitismu, nacistická propaganda obvyklého bizarního typu se do jejich vzdálených, izolovaných vísek těžko dostávala. Byla to spíše otázka naprostého odcizení,“ napsal Michael Zylberberg, přeživší Žid, o polských vesničanech, mezi nimiž krátce žil.

Jim se Židé jevíli jako někdo, kdo si nezaslouží opovržení, jako záhadná, podivná skupina tvorů z jiné planety... Bylo to, jako by Židé odcházeli na celá staletí. Všeobecnou reakcí byla lhostejnost a bylo těžké si představit, že mezi nimi vůbec někdy existovala přátelská spolupráce. Vesničané nevěděli úplně přesně, co se s Židy stane, ale lámali si hlavu, jestli se někdy vrátí, protože řada z nich Židům dlužila peníze. To je nejvíc tížilo.

Ačkoliv se první vlna zabíjení Židů nesetkala s masovými nepokoji, v roce 1942 vyvstala v křesťanských myslích nová otázka. „Teď to jsou Židé, kdy přijdeme na řadu my?“ ptali se někteří. Koncem tohoto roku se kolem Brestu šířily zvěsti, že „po židovských akcích“ budou následovat Poláci, Rusové a Ukrajinci. Místní obyvatelstvo podněcované k účasti na drancování židovského majetku – což mnozí z nich dělali – se přesto cítilo stále nejistější před Němci a vlnou bezpráví, na níž se oni sami podíleli.¹⁵

Němci dávali přednost předávání židovských věcí přímo místním úřadům. Když už nic jiného, usnadňovalo jim to placení za administrativu a za poskytování dodatečných policejních a pomocných sil proti partyzánům. Zejména v Bělorusku, kde měli nacionalisté dovoleno vstupovat do takových Němci schválených organizací, jako byla Lidová svépomocná organizace a Unie běloruské mládeže, se příjmy z prodeje židovských domů staly pro místní úřady největším jednotlivým zdrojem příjmů. Němci se jako v Polsku spoléhali na místní starosty a kontrola nad nově zřízenými ghetty a jejich zdroji jim poskytovala největší pramen prostředků.

Ačkoliv se zabíjení během zimy 1941–42 zpomalilo, následující rok již bylo více masakrů a v tuto dobu docházelo ke zvyšování počtu místních policejních sil – *schutzmannschaft* a *hilfspolizei* etnických Němců – zvláště poté, co Hitler schválil rozšíření místních jednotek

na pomoc v boji proti partyzánům. Noví příslušníci přísahali, že budou „věrní, odvážní a poslušní a že budou svědomitě vykonávat své povinnosti v boji proti vražednému bolševismu“. Tito policisté pod nejednotným dohledem byli skutečnými pány místních společenství a stali se nechvalně známými pro svou úplatnost, alkoholismus a krutost. Byli to většinou velmi mladí běloruští a ukrajinští vesničani, dělali zátahy na Židy, Poláky a Cikány a bez váhání je zabíjeli. V roce 1943 sloužilo v pomocných policejních sborech nejméně 45 000 Bělorusů, i když partyzánů bylo víc. Zabíjeli Židy a vesničany, na které byly cíleny protipartyzánské nájezdy, stejně efektivně jako Němci, než byli dopraveni na západ při útěku před postupující armádou a odvedeni do zbraní SS.¹⁶

KONEC GERMANIZACE

Berlín potřeboval neněmecké občany také pro něco jiného, než bylo zabíjení Židů. Germanizace vždycky existovala ve dvou dimenzích. Jedna – Himmlerova priorita v letech 1939–42, kdy věřil, že konec války se rychle blíží – byla zaměřena do budoucnosti. Jejím hlavním vyjádřením byl Generální plán Východ a kolonie založené v Zamości a Hegewaldu byly prvními kroky tímto směrem. Tato vize nové evropské elity byla výlučná, hrdá a nekompromisní. Ale ta druhá dimenze byla zaměřena na potřeby války, a jak se boje protahovaly a budoucnost Generálního plánu Východ se vzdalovala, zvyšovalo to její důležitost a naléhavost. Němci si nemohli dovolit tak úplně vybírat, s kým mohou počítat ve svém náručí. I když ve skutečnosti zmírnili kritéria pro germánství, také opustili princip, že za Říši smí bojovat pouze Němci, a to až do takové míry, že Slované – dokonce Rusové – vstupovali do řad německých ozbrojených sil. Na vrcholu vedení Třetí říše se nezměnily názory, ale potřeba války umožnila, že na Východě krátce zablikala jiskřička příslibu spolupráce.

Hitler v létě roku 1942 pověřil Himmlera úkolem rozhodnout, jak by měly „germánské“ národy přispět k Novému řádu. Od roku 1940 se na Norsko, Belgie a Nizozemí zaměřovali verbíři SS a dělala se zde okamžitá propagandistická ofenziva, vítající budoucí unii mezi Říší a ostatními „germánskými národy“ severní a severozápad-

ní Evropy. Himmler ustavil „Pracovní skupinu pro germánský *prostor*“ a v Hanoveru otevřel „Germánský dům“ – zahajovací slavnosti se zúčastnili představitelé západoevropských skupin SS.

Tohle všechno bylo skutečně vymyšleno k tomu, aby se naši „germánští“ branci k boji na východní frontě, a také to tisíce dobrovolníků podepsaly a odjely tam. Po Stalingradu se úsilí v tomto směru ještě zvýšilo. Belgický fašista Léon Degrelle změnil svůj Légion Wallonie na SS Freiwillige Sturmbrigade „Wallonien“ a doufal, že s Himmlerovou podporou se v Belgii dostane blíže k moci. Z vlámského nacionalistického VNV Flemish Legionu se stal SS Freiwilligen Legion „Flandern“. Divize „Charlemagne“ a „Nordland“ také vyrostly z takových malých národních legií, které se měly stát jádrem budoucího Evropského SS. Nikdy nedosáhly plných počtů divize a jejich dobrovolníci bojovali zoufale až do úplného konce jako lidé, kteří nemají co ztratit. SS dokonce sestavilo malý Britisch Freikorps (BFK), jehož příslušníci – několik set britských válečných zajatců, jež byli směsicí bývalých Mosleyho lidí a dobrodruhů – nosili na svých uniformách zbraní SS britskou vlajčku. Nikdy se nedostali do bojového nasazení, ale nepatrný počet britských vojáků sloužil také v jiných jednotkách SS. V řadách zbraní SS nakonec sloužilo nejméně 125 000 Západoevropanů – kolem 50 000 Nizozemců, 40 000 Belgičanů (Vlámů i Valonů) a 20 000 Francouzů. To nebyla nevýznamná čísla, ale nejsou prakticky žádné důkazy o tom, že by západní Evropa byla pro dobrovolnou službu zapálená.¹⁷

Jestliže pro Himmlera nebyly tyto počty „germánských“ odvedenců nikdy dostatečné, wehrmacht se postaral o to, aby to platilo také pro počty jeho čistě německých jednotek. Himmler proto zformoval první divize SS (Adolf Hitler, Das Reich a Totenkopf) – aby ukázal, že SS může hrát také roli vojenské síly – a ty byly do značné míry zodpovědné za pověst brutálních a fanatických vojáků, kterou si zbraně SS získaly. Ale zbraně SS byly původně jen malým zlomkem velkého wehrmachtu a přilákat německé dobrovolníky do jejich řad bylo stále těžší. Verbíři v Říši, kteří procházeli Hitlerjugend a Pracovní službou, hlásili, že „mladí muži jsou nejen proti zbraním SS, ale v zásadě se vyhýbají jakékoliv formě vojenské služby“. SS se pokoušelo nutit „dobrovolníky“ ke službě na frontě, ale důstojníci byli často kritičtí k motivaci nových odvedenců a jejich výcviku.¹⁸

Jak narůstaly německé ztráty a ideologické překážky pro přijímání neněmeckých občanů byly méně důležité, Himmler si uvědomil, že kdyby se omezil pouze na západní Evropu, byl by sám proti sobě. Bylo samozřejmě mnohem rozumnější využít obav a strachu těch, kteří stáli přímo v cestě Rudé armádě. Jakmile padlo první rozhodnutí rozhlížet se po rekrutech širěji, zbraně SS se neuvěřitelně rychle rozrostly. Ze 170 000 mužů sloužících v jejich řadách na začátku roku 1942 bylo pouze 18 200 příslušníků neněmecké národnosti, ale na konci války bylo z třiceti osmi divizí devatenáct tvořeno v podstatě cizinci – bylo jich téměř půl milionu, většina z nich z východní Evropy. V roce 1944 se z nich stala byrokraticky ohromně nafouklá armáda bez jakéhokoliv reálného požadavku na rasovou výlučnost a jejich vojáci byli stále častěji buď etničtí Němci z jihovýchodní Evropy, nebo úplně jiné národnosti.¹⁹

Divize etnických Němců „Prinz Eugen“ byla zformována jako předzvěst, aby pomohla přetíženému wehrmachtu bojovat v Jugoslávii s partyzány. Himmlerovi náboráři také začali nutit etnické Němce ze srbského regionu Banát, a když lidé protestovali, reagovali pohrdavě: „Nikdo se nestará o to, co tady s našimi rasovými Němci uděláme.“ Maďarsko, Jugoslávie a Rumunsko nakonec přispěly do zbraní SS více muži než západní Evropa. Rasové normy se rychle zmírnily a k Himmlerovi se dostaly stížnosti, že jeho náhončí berou skoro každého. Naprosto nevyhovující náhrady z Maďarska zahrnovaly muže „s epilepsií, vážnou tuberkulózou a dalšími podstatnými tělesnými vadami“. Někteří z nich nebyli ani etničtí Němci. Jeden divizní důstojník považoval za „naprosto možné, že mnozí z rasových německých dobrovolníků neberou tuto válku za svou a službu ve zbraních SS nepovažují za povinnost vůči německému národu“. Faktem je, že mnozí z těchto „Němců“ později dezertovali nebo se vzdali při vhodné příležitosti americkým či britským vojákům a prohlásili se za Poláky nebo Maďary. Již v prosinci 1942 SS rozhořčeně zaregistrovalo chování některých *volksdeutsche* vojáků z Horního Slezska, jež byli objeveni „v uniformách v polských barech, jak se baví polsky s Poláky a zapojují se do poráženeckých rozhovorů o východní frontě“.²⁰

Himmler také revidoval své rasové teorie, aby využil výhodu silného antikomunismu v pobaltských státech. Na konci roku 1942 do-

dávaly Němcům téměř stejně dobrovolníků jako Nizozemí a Belgie dohromady a řada Lotyšů sloužila v německých ozbrojených silách, policejních jednotkách, pracovních oddílech a vražedných komandech SS. V roce 1943 bylo přijato do lotyšských a estonských legií SS více než 30 000 „germanizovatelných“ mužů a vysocí důstojníci pobaltských armád měli vysoké hodnosti SS. Himmler kdysi zabránil Francouzům a Valonům ve službě ve zbraních SS, protože nebyli dost „germánští“, ovšem když byl na inspekci výcviku Estonců, najednou zjistil, že se „rasově nedají odlišit od Němců... a skutečně patří k těm málo rasám, které se mohou, po oddělení jen několika elementů, s námi smíchat bez jakéhokoliv nebezpečí pro náš národ“.²¹

Je pravda, že Himmler právě změnil názor na myšlenku větší politické samostatnosti Estonců a Lotyšů, protože viděl, že odmítnutí by ohrozilo jeho náborové úsilí. Mladý předválečný ministr financí Alfred Valdmanis, člen lotyšské samosprávy, Němcům po Stalingradu řekl, že správa bude spolupracovat na získávání dobrovolníků pro východní frontu pouze tehdy, jestliže Němci slíbí privatizaci majetku – do té doby zůstávala stále v platnosti většina sovětské legislativy – zastaví uvěznění lotyšských vlastenců, a především když učiní kroky vedoucí k uznání lotyšské nezávislosti. Tohoto upřímného Lotyše poslali na zbytek války do Německa, kde na něj dohlížel SD. (Po roce 1945 uprchl do Kanady, kde se stal generálním ředitelem země pro ekonomický rozvoj, než byla odhalena jeho kariéra v době války.) Od té chvíle Němci pokračovali ve své obvyklé hře – slibování ústupků v budoucnosti – a seznam jejich požadavků se stále prodlužoval. Hitler definitivně vyloučil politickou autonomii pobaltských národů v listopadu 1943, ale jeho rozhodnutí nebylo zveřejněno, aby se nezastavil proud odvedenců.²²

Jakmile Hitler zrušil svůj zákaz vytváření „národních legií“ SS, Himmler zahájil nábor také v oblastech, jejichž obyvatelstvo se nikdy nepovažovalo jakýmkoliv způsobem za „schopné poněmčení“, ale které mělo nějakou historickou spojitost s Německem nebo s Habsburky. Jednou z nich byla Bosna, kde muslimské oddíly získaly legendární postavení svým bojem za císaře Františka Josefa v první světové válce. Himmler zopakoval svůj experiment a v roce 1943 přijal tisíce muslimů – na mnohé z nich útočila jak chorvatská Ustaša, tak srbští četnici – do divize SS „Handschar“. Místní bosen-

ská *ulama* varovala lidi, aby nekolaborovali, ale jeruzalémský muftí přiletěl, aby jim dal požehnání, a Himmler, jenž rozhodl, že bosenští muslimové nejsou Slované, ale árijci, přijel do Sarajeva na návštěvu divize. Jejich fezy zdobily znaky SS a vlajku zahnuté šavle, podle nichž byla jednotka pojmenována. Těšili se stejným výsadám jako jejich habsburští předchůdci, včetně zvláštních přidělů a ústupků v souvislosti s náboženskými pravidly. Ale ti – a bylo jich mnoho – kteří do ní vstoupili v naději, že budou dělat něco podobného jako ve starých habsburských jednotkách, to znamená bránit své vlastní domovy a vykonávat četnické povinnosti, brzy ztratili iluze. Po výcviku ve Francii – kde se někteří z nich vzbouřili – byli většinou rozmístěni v Jugoslávii do protipartyzánských operací a pro své krutosti získali pochmurnou pověst.

S habsburským modelem na mysli na to přikývly také další etnické skupiny, jmenovitě Ukrajinci. Smýšleli protibolševicky a proněmecky, jenže přivést je znamenalo otočit zavedenou německou politiku a vypořádat se s jedním z dalších početných Hitlerových předsudků. Vůdce si myslel, že Habsburkové se mýlili v zastávání názoru na ukrajinskou nezávislost za první světové války, a nikdy nemohl Ukrajincům zapomenout zabít tamějšího německého vojenského guvernéra v roce 1918.²³ Kauze nepomohli ani ukrajínští aktivisté. V rámci fašistické Organizace ukrajinských nacionalistů (OUN) proti sobě po většinu času bojovaly dvě hlavní frakce, OUN-B (vedená Stepanem Banderou) a OUN-M (vedená bývalým rakouským důstojníkem Andrejem Melnykem). Po útoku na SSSR se Hitlerovo opovržení nad jejich významem odrazilo v předání jihozápadní Ukrajiny Rumunům a Haliče do Generálního gouvernementu. Rosenbergova naděje na samostatnou Ukrajinu se vytratila, a když se na protest vzbouřily jednotky OUN-B v abwehru, poslali je do koncentračního tábora Sachsenhausen. V Kochově říšském komisariátu byl veškerý ukrajinský aktivismus hnán do ilegality. „Žádný německý voják nikdy nezemře pro tento negerský národ,“ prohlásil Koch a dodal, že kdykoliv potkal nějakého inteligentního Ukrajince, měl pocit, že ho musí zastřelit.²⁴

Nicméně v Haliči si mohli Ukrajinci dělat větší naděje, protože tamější guvernér, brigadeführer SS Otto Wächter, byl k nim vstřícnější. Ve stejnou dobu, kdy v tomto regionu pomáhal organizovat

zabíjení Židů (politika, jejímž byl nekompromisním stoupencem), Wächter povolil ustavení Ukrajinského národního výboru a přenechal Ukrajincům vykonávání sociálních a veřejně prospěšných činností. Například počet ukrajinských škol v Generálním gouvernementu vzrostl z 2 510 v roce 1939 na více než 4 000 v roce 1942 a Poláci se tohoto obrození začali otevřeně obávat.²⁵ Získání ukrajinské obrněné divize pro zbraně SS bylo přirozeným dalším krokem a Wächter oslovil Himmlera, jenž s touto myšlenkou souhlasil za podmínky, že nikde nebude použito slovo „Ukrajina“. Výsledkem bylo Wächterovo hlášení z 28. dubna 1943 o zformování divize SS „Galizien“ a jeho hlavní ukrajinští spolupracovníci vyzývali dobrovolníky ke vstupu. Reakce byla ohromující. Dobrovolně se přihlásilo téměř 100 000 mužů, téměř všichni ze západní Ukrajiny, což ukázalo, jakou příležitost Němci promarnili jenom na Ukrajině kvůli Kochově brutalitě.

Mnozí ze starších mužů mezi těmi 30 000, kteří byli nakonec přijati, bojovali v první světové válce po boku Rakušanů. Pro ně a také pro německé důstojníky nebyly vzpomínky na dřívější kamarádství ve zbrani nikdy vzdálené a divize přijala oficiální pochodovou melodii habsburské armády. Němci byli překvapeni intenzitou jejich reakce. Výcvik byl doplňován lekcemi z ukrajinské historie, častými bohoslužbami a koncerty a také značným pitím alkoholu, zejména při návštěvách příbuzných. Himmler přijel v květnu 1944 na inspekci divize a následující měsíc ji poslal na východní frontu, kde byla podřízena operačnímu velení jednoho bývalého habsburského důstojníka.²⁶

Německá politika udělala za tři roky zjevný obrat téměř o 180 stupňů. Přes náborové plakáty s německými a ukrajinskými vojáky útočícími společně přes obilné pole neměli k sobě ani Himmler, ani Ukrajinci navzájem větší důvěru než předtím. Němci stále nic neslíbili v otázce budoucnosti ukrajinského státu a jedině, co chtěli, byl kanonenfutr. Pokud jde o Ukrajince, ti věděli, že nemají důvod, proč by měli věřit Himmlerovi. Divize SS Galizien neexistovala dlouho, během několika dní byla rozdracena Rudou armádou blízko města Brody, ztratila většinu ze svých 14 000 mužů a byla přeskupena s pouze 1 500 přeživšími.

Její oběti nebyly úplně zbytečné. Na Himmlera udělal její výkon dojem a nařídil, aby byla znovu postavena. Teď už dovolili, aby se

nazývala „ukrajinská“, a její propagace získávala otevřenější nacionalistický charakter. Ale válka se přesouvala dál od Ukrajiny a německé a ukrajinské zájmy se přestávaly shodovat. Jakmile byla nasazena v drsných protipartyzánských operacích na Slovensku, mnoho jejich mužů dezertovalo, když Němci ustupovali přes Karpaty. Ukrajinci zůstali blízko svých domovů a bojovali svůj marný a zoufalý boj za záchranu Haliče před komunismem. Pokračovali v odboji proti Rusům a Polákům na všech možných místech ještě dlouho po skončení války.²⁷

Vůdcův pochybný verdikt nad Ukrajinci vzešel z rozhovoru v berlínském bunkru koncem března 1945. Byl nelitostný a neromantický a naprosto ve shodě se jeho dlouhodobými politickými postoji.

HITLER: Člověk vůbec neví, co se děje kolem. Ke svému překvapení jsem právě slyšel, že se najednou objevila nějaká ukrajinská divize SS. O takové divizi SS absolutně nic nevím.

GÖHLER: (stýčný důstojník SS) Existuje už nějakou dobu.

HITLER: Ale na žádné z našich porad se o ní nikdy nemluvalo. Nebo si na něco takového vzpomínáte?

GÖHLER: Ne, nevzpomínám.

...

*HITLER: (Mluví o cizích jednotkách obecně a zejména o ukrajinské divizi.)
Buď je ta jednotka spolehlivá, nebo nespolehlivá. V tuhle chvíli nemohu dokonce postavit nové útvary v Německu, protože nemám zbraně. Je proto nesmysl dávat zbraně ukrajinské divizi, která není úplně spolehlivá... Jestli je složena z (bývalých) rakouských obyvatel provincie Weisruthenien (historické oblasti, rozkládající se na území dnešní Ukrajiny a Běloruska, pozn. překl.), pak se jim musí zbraně okamžitě sebrat. Tito lidé byli pacifisté. To byly ovce, ne vlci. Byli mizerní dokonce i v rakouské armádě. To všechno je falešná představa... Nechci troat na tom, že se s těmi cizinci nedá něco udělat. Něco se z nich skutečně udělat dá. Ale chce to čas. Kdybychom je měli šest, deset let a měli jejich zemi pod kontrolou jako stará monarchie, pak by se z nich přirozeně stali dobří vojáci. Ale když je dostaneme v době, kdy jsou jejich domovy kdesi daleko (na nepřátelském území) — proč bychom měli od nich očekávat, že budou bojovat?²⁸*

HLEDÁNÍ RUSKÉHO DE GAULLA

Při získávání neněmeckých národů pro nacistickou věc následoval Himmler příklad wehrmachtu, jelikož SS se nikdy nevyrovnalo armádě v počtech neněmeckých občanů, kteří do něj narukovali. Vojenští velitelé již nějakou dobu improvizovali, kde to bylo možné, aby našli místní spolupracovníky, a pročešávali zajatecké tábory při vyhledávání takzvaných „Hiwis“ (Hilfswillige = dobrovolní pomocníci). Aby se nedostali Hitlerovi na oči, nebyli formálně uváděni v počtech příslušníků wehrmachtu až do doby po Stalingradu. Ale mnozí Rusové a Ukrajinci pracovali jako tlumočníci, řidiči, kuchaři, sluhové a strážní dokonce ještě před zimou 1941. Mnozí poddůstojníci a poručíci měli „svoje vlastní Ivany“, jak si vzpomíná jeden svědek, a jejich rostoucí závislost na nich – na jaře 1943 existovalo půl milionu takových pomocníků – pomohla německým důstojníkům zvyknout si na myšlenku systematictější práce s „východními jednotkami“.²⁹

Jak rostla německá potřeba pracovních sil, bylo stále těžší odporovat argumentům ve prospěch rukování „východních vojáků“ a koncem léta 1942 byla jejich pozice upravena v nových armádních předpisech, stanovujících podmínky vojenské služby. Na konci roku tvořili bývalí sovětsí váleční zajatci téměř polovinu vojáků frontové 134. pěší divize. Značnou zásluhu na tomto posunu měl pozoruhodný vedoucí organizační sekce nejvyššího velení armády Claus von Stauffenberg. Inspirovala ho jeho novobismarckovská vize Německa spojeného partnerstvím s postbolševickým Ruskem – dokud neztratil důvěru ve schopnost nacistů uvést to do života. Stauffenberg je samozřejmě více známý jako člověk, jehož zoufalství ze způsobu, jakým Hitler vedl válku, vedlo k nastražení bomby v Hitlerově bunkru v červenci 1944.

Stauffenberg měl mnoho důvodů k frustraci. Přesvědčit Hitlera, aby souhlasil s využitím ruského antikomunismu, bylo samozřejmě těžší než překonat jeho předsudky o Ukrajincích. Jeho výhrady proti Rusům byly dobře známé a pokoušel se armádu vést k tomu, aby omezovala využívání ruských dobrovolníků na malé protipartyzánské jednotky. Ukázalo se jednodušší změnit jeho názor tam, kde se jednalo o neruské národnosti, a návštěva turkického generála žáda-

jícího o propuštění turkických zajatců vydláždila cestu samostatným „legiím“ Turkestánců, kavkazských muslimů a také – absurdně – Gruzínců a Arménů. Kozácké oddíly, doprovázené manželkami a stády dobytka, bojovaly po boku Němců, než byly kvůli své nespolehlivosti a vysoké míře dezerce převeleny na západ. Existovaly také kalmycké jízdní jednotky a tatarské oddíly. Všichni jejich příslušníci byli rozptýleni po celé Evropě a na jaře 1945 někteří skončili v Bretani, kde zastrašovali místní obyvatelstvo. Celkově se dá odhadnout, že přinejmenším 650 000 bývalých sovětských občanů nosilo německou uniformu. Wehrmacht se proti své vůli změnil ve vícenárodnostní armádu.³⁰

Ale nejzřetelnějším projevem toho, že politiku neovlivňovalo SS, ale pragmatičtější wehrmacht, bylo rozhodnutí hledat vojenské kolaboranty mezi samotnými Rusy. Pro Hitlera to byla nejhořčí pilulka, kterou musel spolknout. Nehledě na protiruské předsudky byla jeho neochota ovlivněna fiaskem, jež nastalo v listopadu 1942, kdy asi 2 500 ruských dobrovolníků z tajné protipartyzánské jednotky zabilo svého německého styčného důstojníka, uneslo svého vlastního velitele a předalo ho partyzánům. Ještě v polovině roku 1943 trval Hitler neústupně na svém, že „nebudeme nikdy vytvářet ruskou armádu“. Avšak v lednu 1942 již Rosenbergův poradce Otto Bräutigam navrhl myšlenku ustavení „konkurenční ruské vlády“, vedené postavou typu de Gaulla, nejlépe vybranou ze řad zajatých generálů Rudé armády. Rosenberg byl příliš vystrašený na to, aby podepsal tak odvážný návrh, a nebylo překvapením, že ho Hitler zamítl. Zajetí sovětských generálů dávali v rozhovorech jasně najevo, že Německo musí poskytnout mnohem určitější politické závazky, než byl Hitler ochoten dát. Ale důstojníci na Východě si byli vědomi, že Němci si nemohou dovolit být tak rezervovaní. Když se situace u Stalingradu zhoršovala, vyzval velitel vojenské tajné služby na Východě generál Gehlen k „fiktivnímu vytvoření fingované ruské národní vlády využívající osobnosti s působivými jmény z řad zajatých generálů a stojící v čele Národního výboru pro osvobození vlasti“. Na vánoce 1942 armáda, Rosenbergovo ministerstvo pro východní území a Goebbelsovo ministerstvo propagandy v zásadě souhlasily, že je nezbytný političtější přístup k budoucnosti regionu.³¹

Jedním z možných kandidátů na roli „sovětského de Gaulla“ byl

známý generál Andrej Vlasov, jenž byl zajat ten rok v létě po selhání pokusu prolomit blokádu Leningradu. Vysoký a vyzábly Vlasov byl působivou postavou, která hrála významnou roli při obraně Moskvy, a pro wehrmacht byly zajímavé nejenom jeho vojenské zkušenosti, ale také jeho politické využití. V zajetí Němcům otevřeně řekl, že mnozí příslušníci sovětské armády jsou ochotni svrhnout Stalina, ale nejsou si jisti, jestli vsadit na Němce, nebo na Angličany a Američany. Vlasov podtrhl stabilitu sovětského režimu a zdůraznil, že bez ruské pomoci se ho Němcům nemůže podařit svrhnout, pouze alternativní ruská armáda má šanci ho porazit. Připustil, že on osobně tíhne k Němcům, ale přesto zůstávala otevřená otázka, s jakou budoucností pro SSSR počítají.

Protože Vlasovovi příznivci z wehrmachtu věděli, že zejména Hitler a Bormann budou zuřivě oponovat jakémukoliv návrhu na politické vedení války s ruskou pomocí, pokoušeli se získat podporu Rosenberga a jeho ministerstva. Rosenberg souhlasil za předpokladu, že Vlasovův program nebude v rozporu s jeho politikou přitažlivosti pro neruské národnosti. Trval také na tom, aby veškerá propaganda byla zaměřena na sovětskou stranu fronty. Ale když se německá letadla začala vznášet nad sovětskými liniemi a shazovala miliony letáků s Vlasovovou výzvou ke skončení se stalinismem, čestnému míru a ruskému místu v Nové Evropě „bez bolševiků a kapitalistů“, spadly „náhodou“ také na Němci obsazené území. Wehrmacht hlásil obrovský zájem Rusů pod jejich kontrolou o tuto výzvu a Vlasovova záležitost se tím ohromně pozvedla. Na jaře 1943 mu Němci povolili objet okupovaná území, aby mohl propagovat svou „Ruskou osvobozenickou armádu“ (jak se teď nazývaly *osttruppen*). Když mluvil ve Smolensku a vedle něj stáli němečtí důstojníci, Vlasov prohlásil, že nechce návrat zpět k carismu, kapitalismu nebo bolševismu. Jeho poselstvím byl přímý ruský nacionalismus. „Ruští lidé žili, žijí a budou žít,“ řekl před německými důstojníky. „Nikdy nebude možné je ponížít na status koloniálního národa.“ Odsoudil německé krutosti proti civilnímu obyvatelstvu a předpovídal, že Němci válku na východě prohrají, pokud jasně neřeknou, jaké jsou jejich dlouhodobé plány s Ruskem.³²

Musí se říct, že tohle všechno směřovalo přímo proti Hitlerovu uvažování. V červnu 1943 výslovně vyloučil jakoukoliv podporu do-

mácích kolaborantů na původních sovětských územích a byl ochoten tolerovat nanejvýš čistou propagandu. Podle něj – a v tomto se držel japonské strategie (něco jako takzvaná svobodná nebo národní Čína ve východní Asii) – to bylo příliš nebezpečné, protože jakékoliv velké ruské ozbrojené síly se mohly případně obrátit proti svým německým podporovatelům. Jako obvykle se vracel ke svým údajným zkušenostem z první světové války, v tomto případě v souvislosti s německým úsilím vybudovat polskou armádu. „Dostali jsme už tragickou lekci od Poláků ve světové válce,“ namítal. Ludendorff později řekl:

Lidé mi říkali, že bych mohl získat 500 000 mužů. Jakýkoliv rozumný člověk by měl okamžitě říct: „Těch 500 000 Poláků nebude bojovat proti SSSR, spíš si postaví armádu, aby se v případě potřeby utkali s Německem a Rakouskem a aby osvobodili Polsko.“ Každý národ má na mysli svůj vlastní zájem a nebo vůbec nic (oder sonst gar nichts)... Představa, že naším cílem je ustavit nezávislé, autonomní státy, je jenom teoretizování v nereálném světě.

Pro nacistické stoupence tvrdé linie, jako byl Hitler a Erich Koch, byla reálná podpora Rusů, Ukrajinců nebo jiných nacionalistů čirým protimluvem. Zde, na úplném vrcholu, byla základní překážka jakéhokoliv úsilí získat kolaboranty v západoevropském slova smyslu.³³

Dokonce i myšlenka prohlášení „všem národům Východu“ přesahovala to, co byl Hitler ochoten podporovat, a ke změně názoru ho nepřiměl ani Goebbels. Když se Hitler dověděl, že některé z *osttruppen* přeběhly k partyzánům, zbývající jednotky byly přeloženy do západní Evropy a na Balkán a zdálo se, že myšlenka „Vlasovy armády“ je nadobro ztracena. V tu dobu byl Hitler stále jedním z nejsilnějších odpůrců Vlasova. V říjnu 1943 znovu potvrdil své pohrdání celou myšlenkou verbování *podlidí* a výslovně kritizoval koncepci založení „osvobozené armády pod generálem Vlasovem“. Nemohl ani uvěřit tomu, že Vlasov měl odvalu školit německé důstojníky, jak zacházet s Rusy, ani tomu, že žádný z Němců proti tomu neprotestoval.³⁴

Himmlerovy rasové námitky se nyní zmírňovaly s rostoucím německým nedostatkem lidí na Východě a v úplně poslední chvíli jeho SS vsadilo na obyvatele Východu poslední naději. Zbraně SS měly

téměř třicet divizí a byl v nich, jak jsme viděli, velký počet bývalých sovětských občanů. Kozácké oddíly se právě přesunuly do SS, aby si zajistily lepší vybavení, a ve stejnou dobu nový Generální komisař SS pro Bělorusko podporoval tamější nacistické kruhy dokonce ještě víc, než to dělal jeho civilní předchůdce. Na jaře 1944 Himmler změnil názor na myšlenku verbování mezi sovětskými muslimy do „Východoturkických sborů“, jež byly rozšířením Turkického praporu, který již tehdy aktivně bojoval proti partyzánům v Bělorusku. Navrhovaným velitelem nového Osttürkischer Waffenverband SS byl Wilhelm Hintersatz, více známý jako Harun-el-Rašid Bej, bývalý rakouský důstojník, jenž přestoupil k islámu a kdysi spolupracoval v tureckém generálním štábu s Enverem Pašou. Ačkoliv Himmler pořád snil o německém postupu na Ural, jeho fantazie stále více projevovaly habsburské zabarvení a mluvil o vytvoření – před německou *ostwall* – obranné hranice „z nových kozáků na Východě podle skvělých modelů rakousko-uherské hranice a ruského modelu kozáků a vojenských usídlenců“.³⁵

Zvláště odporným kolaborantem, jenž tehdy vstoupil do SS, byl psychopatický dobrodruh jménem Bronislav Kaminski. Kaminski byl protikladem Vlasovova disciplinovaného, velkomyslného typu politického aktivismu. Byl to technik z malého města Lokot v Bělorusku, jenž se před rokem 1939 dostal do konfliktu s NKVD a potom, co zemi obsadili Němci, vládl regionu jako své soukromé „říši“ téměř po dva roky. Jeho obhroublá takzvaná Ruská nacionálně osvobozená armáda byla postavena s pomocí wehrmachtu a měla více než 10 000 příslušníků. Kaminski udržoval její disciplínu svým kurtzovským sklonem k násilí (podle plukovníka Waltera E. Kurtze, postavy z amerického filmu *Apocalypse Now*, pozn. překl.) a němečtí styční důstojníci, kteří navštěvovali jeho tábor v brjanském lese, si zvykli vídat těla dosavadních spolupracovníků houpat se před hlavním vchodem. „Chytrý Hans“ von Kluge, velitel armádní skupiny Střed, toleroval, že „pověstní“ Kaminského muži kradli, rabovali a znásilňovali, protože mu z jím prohlášené Lokotské republiky pomáhali vést protipartyzánské operace, a Kaminski byl vyznamenán „Železným křížem východních národů první třídy“.³⁶

Ale to, co se dělo z dohledu ve vzdálených bažinách a lesích Běloruska, zasáhlo poněkud mimořádně dokonce i Němce, když se

přemístili stovky kilometrů na západ. V létě 1944 Kaminského muži ve zmatku ustoupili z Běloruska a jako nově zformovaná 29. divize zbraní SS byli posláni, aby pomohli potlačit varšavské postání. Tam, v dělnické čtvrti Ochota, se od ostatních odlišovali řadou tak hrozných zločinů, že šokovali i své německé nadřízené. Za pouhý den zabili odhadem 30 000 lidí, za sebou nechávali sklepy plné těl postřílených lidí a oloupili a znásilnili personál a pacienty místní nemocnice. Dokonce i velící důstojníci SS byli znechuceni a stáhli je. Zdržovalo je rabování a popíjení alkoholu a jejich brutalita pouze prodlužovala odpor zoufalých polských obyvatel a úkol Němcům ztěžovala. Na cestě do Lodže – obtížen hodinkami a šperky – byl Kaminski zatčen a zastřelen, pravděpodobně gestapem. Když nabídli zbývající muže z Kaminského brigády Vlasovovi, nazval je „žoldáky“ a většinu z nich odmítl.³⁷

Ruský generál byl zjevně úplně jiný formát než zhýralý oportunista Kaminski. Na podzim roku 1944, když se Rudá armáda probíjela liniemi armádní skupiny Střed a postupovala k hranicím Polska a Rumunska, Himmler znovu zvažoval Vlasovovu alternativu V-100, jak to šprýmaři nazývali podle posedlosti režimu „tajnými zbraněmi“. Byla to „doba, kdy děláme, co můžeme, a ne to, co chceme“. Himmler byl pořád přesvědčen, že se Němcům nakonec podaří obrátit trend války a zatlačit Sověty zpátky na východ až za Ural, setkal se s Vlasovem a souhlasil s tím, že ho bude podporovat při založení Výboru pro osvobození národů Ruska (KONR), jehož první schůze se konala v listopadu na Pražském hradě. Himmler musel pominout obavy svých lidí kvůli bezpečnosti místa, aby Vlasovovi umožnil konat schůzi v nějaké okupované slovanské zemi.³⁸

Ale čím byl tak donkichotský podnik skutečně významný v době, kdy Rudá armáda rychle postupovala na západ a chystala se vstoupit na německou půdu? Jako výraz zhroutení německého úsilí o politickou válku na Východě byl nový výbor pouze jedním z řady patectických a naprosto fiktivních pokusů o ustavení vlád hodně dlouho po datu, kdy by se daly využít. Pétainova francouzská vláda se reformovala v Sigmaringenu a také tam byly nebo měly brzy být ustaveny národní výbory Albánie, Chorvatska, Srbska a Řecka. Rakouské lázně a lyžařské středisko se zaplňovalo kolaboranty, nervózně čekajícími na emigraci. KONR byl čistě propagandistickým divadlem,

hraným ve prospěch SSSR. V Praze nebyl přítomen žádný z Hitlerových ministrů a neukázal se tam dokonce ani Himmler. Plány jednat s KONR jako se suverénní vládou byly zrušeny. Místo toho Němci poslali z Berlína zvláštní vlak, aby odvezl „delegáty“ – mnozí z nich byli ve skutečnosti dělníci z Východu, které vytáhli z táborů a oblékli je pro tuto příležitost. Vlasov vypracoval manifest, kde nebyla zmínka o Hitlerovi nebo nacionálním socialismu, a ve čtrnácti bodech dával jasný signál západním mocnostem, že uvažuje o Woodrowu Wilsonovi a roku 1918. Ale nebylo to nic jiného než „kabaré“, jak to popsal jeden z německých pozorovatelů, neboť kdyby si Hitler myslel, že existuje i ta nejmenší šance na realizaci manifestu, Vlasov by nikdy nedostal svolení, aby ho vydal.³⁹

Nebylo důležité, že všechny tyto plány existovaly jenom jako fantastické alternativy. V tuto pozdní dobu si berlínské boje o vliv žily svůj vlastní život a Vlasov v nich byl pořád hračkou. Alfred Rosenberg, Himmlerův dlouhodobý nepřítel, se nemohl ubránit, aby se do toho nevložit, ačkoliv nyní vedl ministerstvo bez jakékoliv náplně. (Když Gottlob Berger, Himmlerův člověk na tomto ministerstvu, konečně v prosinci 1944 rezignoval, začínal svou zprávu Himmlerovi slovy: „Věc: Říšské ministerstvo pro již neokupovaná východní území.“) Skutečnost, že jedinými německými vojáky na sovětské půdě jsou němečtí váleční zajatci, nezabránila Rosenbergovi, aby věnoval své poslední měsíce ve funkci vytváření problémů kolem Vlasova a jeho příznivců v SS. Rozzuřen tím, že se mu Hitler vyhýbá – nesetkal se s ním od listopadu 1943 – varoval Rosenberg před nebezpečím ruského nacionalismu a podněcoval představitele neruských národností, aby uspořádali konkurenční kongresy. Nepatrné „národní výbory“ Azerbajdžánců, Tatarů, Turkestánců a Kavkazanů se tudíž pustily do papírové války s hlasateli „Velké Rusi“ kolem Vlasova. Začátkem roku 1945 se konal poslední fraškovitý akt s ustavující konferencí ukrajinských nacionalistů ve Výmaru a s vytvořením Ukrajinské národní armády. Rosenbergovo ministerstvo pro Východ a Himmlerovo SS spolu stále válčily, dokonce i když nezůstalo nic z podstaty, o kterou mělo smysl válčit, jelikož Vlasov a ostatní stále patetičtější skupiny antikomunistických nacionalistů byli pouze pěšáky ve své nyní bezvýznamné rivalitě. Východ zůstával tím, čím pro nacisty

vždycky byl – místem, kde představy jakoby zdivočely a mohla se přehlížet realita.

Rusové, jež zvažovali Vlasovovu alternativu, byli většinou samozřejmě realističtější lidé. Byli sledováni SD a vedli úzkostné diskuze, jaký to všechno dává smysl, a čelili naléhavému pocitu neradostných alternativ.

Menšina hájí názor, že Německo tak jako tak válku prohrálo a bude okupováno Angličany a Američany... Mezi těmito Rusy převažuje názor, že po svém vítězství Anglie a Amerika zničí bolševismus v SSSR a nastolí skutečnou demokracii. „Jestliže dnes půjdeme s Vlasovem,“ říkají tito Rusové, „Angličané a Američané nám to nezapomenou.“

Druhá část Rusů má pocit, že... vítězství nad bolševismem v SSSR je možné pouze s pomocí skutečné ruské armády. Tito Rusové také říkají: „Často jsme projevili přání vstoupit do Vlasovovy armády, ale vždycky nám to zamítli. Místo toho nám řekli, abychom vstoupili do zbraní SS. To jsme nechtěli, protože to nejsou pravé ruské ozbrojené síly.“⁴⁰

Veden podobnými pocity a přes Himmlerovu podporu Vlasov odmítl dovolit vojákům pod svým velením, aby vytvořili součást zbraní SS. Po rozčilené výměně názorů to bylo nakonec SS, kdo kapituloval, a ruští *podlidé* měli navrch. Himmler připustil, aby byla v prosinci 1944 zformována první Vlasovova divize jako samostatná jednotka. Následující měsíc byla schválena další a Vlasov dostal pravomoc přímého velení – nezávislého jak na wehrmachtu, tak na Hitlerovi – jako vrchní velitel. Pro jeho „Ruskou osvobozenou armádu“ to byla nejkrásnější hodina, ale dva roky diskuzí nepřinesly víc než 50 000 vojáků, chabý výtěžek z milionů sovětských občanů, kteří pracovali pro wehrmacht, a dalších milionů, jež byli zavražděni nebo zemřeli hladem.

Ale nacistické vůdcovství postupně upadlo do snového světa. Jaký důvod měl Himmler, že nevyvaložil žádné větší úsilí pro získání ruské podpory, když zjevně ještě v lednu 1945 vážně věřil tomu, že lze Rusy zatlačit silou na východ a na jih – do „Východoruského sibiřského státu“ se západní hranicí probíhající kolem Moskvy? Říšský vedoucí SS, vrcholně sebejistý ve chvílích, kdy k tomu neměl důvod, a hledající nebezpečí tam, kde neexistovalo, dokonce pova-

žoval okrajové iniciativy Srbů a Slováků uzнат Vlasova za známky otevírání nebezpečné panslovanské protiněmecké fronty. Žádný z nacistických vůdců nebyl ve smíření s touto skutečností lepší. Goebbels považoval Vlasova za loutku a Göring, když se s ním setkal, nemluvil o ničem důležitějším než o hodnostech v Rudé armádě, uniformách a otázkách vojenského protokolu. Ministr financí von Krosigk chtěl zintenzivnit „Vlasovovu propagandu proti bolševikům“, aby se lidem vtloukl do hlavy velký rozdíl v životní úrovni mezi Německem a SSSR – podle něj to byla (absurdně) „ta trumpeteta, pod jejímž troubením padne sovětské Jericho“. Pouze Hitler byl realističtější a nepovažoval Vlasovovy vojáky za zdroj efektivní psychologické zbraně, jež by porazila Rudou armádu, ale pouze za dodatečný kanonenfutr, jenž by měl být poslán na frontu, aby ušetřil německé životy. Vlasov a jeho štáb byli posláni do hotelu Richmond v Karlových Varech, kde byl sudetský *gauleiter* Konrád Henlein vzteky bez sebe nad představou, že Rusové jsou ubytováni v takovém luxusu, a hrozil, že je odtamtud vyhodí.

Co se s nimi pravděpodobně stane, bylo víc než jasné po pádu Budapešti v únoru. Uprostřed trosk zničeného města – hromady sutin po jednom z nejhrušnějších obklíčení v Evropě – rudoarmějci pátrali po „vlasovcích“ a většinu jich zastřelili na místě. Každý, kdo připustil, že mluví rusky, nebo nebyl schopen odpovědět německy, i když měl na sobě německou uniformu, byl ihned popraven. Faktem je, že žádný z Vlasovových mužů nebyl do Budapešti poslán, ale jeho jméno se teď používalo pro všechny sovětské občany, kteří přeběhli na druhou stranu.⁴¹

Bylo to pouze na úplném konci války v Praze, kdy se Vlasovova armáda dostala poprvé a naposledy do skutečných bojů, a ironicky to bylo *proti* Němcům. Začátkem května, několik dní po Hitlerově sebevraždě, udělala První Vlasovova divize umístěná na okraji Prahy něco významného – v reakci na žádost českých povstalců změnila strany a pomohla Čechům, kteří se pokoušeli vyhnat SS z města. Horlivě chtěla spojencům ukázat svůj protiněmecký postoj a věřila, že se jí to podařilo. Ale Američané odmítli vstoupit do města, protože respektovali dohodu o demarkační čáře se Stalinem, a když se z východu chystala do města vstoupit Rudá armáda, Češi se obrátili na vlasovce a nařídili jim, aby odešli. Většina z nich se dostala

k americkým liniím, odkud pak byli předáni Sovětům, a pokud jde o Vlasova a jeho vyšší důstojníky, ti byli v roce 1946 popraveni jako zrádci.⁴²

Osud „východních pomocníků“ Němců nebyl po válce šťastný. Kozáci byli předáni SSSR a chorvatští a slovinští kolaboranti Titovým lidem a ti většinu z nich zavraždili. Ale jakmile si Spojenci uvědomili, že takový osud mohou očekávat i ostatní, kteří také bojovali spolu s Němci, upustili od své povinné repatriační politiky a vyhlídky pro přeživší se začínaly zlepšovat. Dostali status uprchlíků, a pokud prokázali, že nebyli příslušníky SS (jimiž někteří z nich skutečně byli), usadili se nakonec mnozí Ukrajinci a občané pobaltských států v USA, Kanadě, Austrálii a Británii nebo zůstali v Západním Německu. S pomocí kontaktů tajné služby Reinharda Gehlena – Gehlen s výbornými kontakty byl za války nenápadný efektivní šéf německé výzvědné služby na Východě – obešli šéfové amerických rozvědek překážky Kongresu v přijímání nacistických válečných zločinců a během padesátých let financovali antikomunistické emigranty v naději, že by mohli pomoci Američanům vybudovat v západním Rusku životaschopné protisovětské odbojové hnutí. To byl ovšem další neúspěch, domnělá armáda se nemohla rovnat sovětské kontrarozvědce. Přesto jejich příznivci z CIA – plně informovaní, ale lhostejní ke strašným válečným zločinům svých chráněnců – pomohli řadě předních kolaborantů najít nové domovy a postarali se tak o to, že se každoročně na piknicích v South River v New Jersey slavil Běloruský národní den.⁴³